

TEORETISK INNLEDNING

Å SKRIVE NORSK INNVANDRINGS- HISTORIE FOR PERIODEN CA. 900 – 1537

Det foreliggende arbeidet framstiller innvandring til Norge fra ca. 900 til 1537, dvs. en periode på drøyt 600 år. Tidsperioden er avgrenset ut fra rikspolitiske hendelser. Rikssamlingen under Harald Hårfagre, som la grunnlaget for dannelsen av det norske kongeriket, begynte rundt år 900, mens 1537 var året da Kristian 3. av Danmark oppnådde full kontroll over Norge. Året før hadde kong Kristian lovt i sin danske håndfestning at dersom han fikk kontroll over hele eller deler av kongeriket Norge, skulle det ikke lenger være eller hete et kongerike for seg, men et ledemot av Danmarks rike og under Danmarks krone til evig tid. At Kristian 3. sikret seg kontroll over Norge i 1537, innebar derfor slutten på landets posisjon som en sjølstendig politisk enhet, en posisjon som ikke ble gjenopprettet før i 1814. Perioden som en egen politisk enhet i middelalderen er grunnlaget for at den britiske historikeren Eric J. Hobsbawm kan plassere Norge på begynnelsen av 1800-tallet blant hva han kaller de ”historiske nasjoner”. Disse nasjonene trengte bare å få fjernet det utenlandske styret for å gjenoppstå som stater, ifølge Hobsbawm.¹ Når det velrenommerte tyske historiske atlaset Putzger tildeler Norge en ”alte staatliche Tradition”, bygger det på samme historiske grunnlag.² Jeg skal seinere drøfte hvilken politisk enhet Norge

utgjorde i middelalderen, men vil først skissere hvordan avhandlingen er bygd opp.

AVHANDLINGENS OPPBYGGING

Etter dette innledningskapitlet fortsetter framstillingen med et kapittel der selve utgangspunktet for å skrive en norsk innvandringshistorie for middelalderen blir drøftet. Menneskers mobilitet i middelalderen og deres identitet knyttet til territorium og samfunn blir gjennomgått. Jeg argumenterer for at begge deler var sterkere i perioden enn hva som ofte blir hevdet. Et overordnet perspektiv i avhandlingen er møtet mellom innvandrere og samfunn. Selve begrepet om innvandring forutsetter at det fins ei grense, et territorium eller et domene som noen gjør krav på - og et eksisterende samfunn å vandre inn i. Derfor bruker jeg en god del plass i kapittel 1 på å diskutere disse begrepene, ikke minst hvilket norsk mottakersamfunn som eksisterte i begynnelsen av den behandlede perioden, dvs. fra ca. 900 og et stykke inn i høy-middelalderen. Utviklingen gjenspeiles i kapitteloverskriften ”Fra nordmennenes land til Norges rike” og i undertitlene ”Fra velde til rike”, ”Grenser” og ”Undersätter: innenlandske og utenlandske”. I løpet av høymiddelalderen ble det dannet en politisk enhet, et norsk kongedømme, som sammenliknet med mange andre samtidige europeiske kongemakter, hadde en mer

¹ Hobsbawm 1978: 142.

² Putzger 2002: 340.

folkelig basis og var sterkere knyttet til ett område. Det norske kongedømmet eksisterte som en suveren politisk enhet fram til det ble en del av en større politisk enhet, et unionelt kongedømme, fra 1397 av. Det politiske fellesskapet med de nordiske naborikene i Kalmarunionen hadde avgjørende betydning for hvordan innvandringen til Norge forløp og også for hvordan den ble oppfattet og regulert. 1397 er derfor brukt som et avgjørende periodeskille i avhandlingen.

Resten av avhandlingen er derfor i hovedsak delt i to hoveddeler med et skille i 1397; henholdsvis kapitlene 2 til og med 6 og 7 til og med 9. Kapittel 9 kan i tillegg leses som en oppsummering av innvandringen til Norge gjennom hele middelalderen. Det siste kapitlet, kapittel 10, faller utenfor denne todelingen både tematisk og kronologisk. Kapitlet tar for seg Nordkalotten, inkludert de delene av *dagens* Nord-Norge som ikke var en integrert del av det norske kongedømmet i middelalderen. I dette området var nordmenn blant innvandrerne, og perspektivet blir derfor annerledes. På grunn av kildesituasjonen er det først og fremst nordmennes, dvs. innvandrernes perspektiv som dominerer denne framstillingen. I de øvrige kapitlene er det også først og fremst nordmennes oppfatning av og reaksjoner på innvandring som drøftes, men da som innfødte som møtte innvandrere. For framstillingen som helhet fant jeg det mest hensiktsmessig å plassere kapitlet om Nordkalotten til slutt, men det kunne også ha kommet tidligere.

Spørsmålet om innvandringen til Nordkalotten gjenspeiler problemet med at *dagens* Norge ikke er identisk med middelalderens. I en viss forstand kunne en ha argumentert for at Nordkalotten ikke skulle ha vært tatt med i et arbeid om innvandring *til* Norge *i middelalderen*. Etter mitt syn er det likevel tungveiende faglige grunner for å ta med innvandringen

til Nordkalotten i avhandlingen. For det første skal historieforskning være relevant i samtida. I min sammenheng innebærer det at innvandringshistorien til hele *dagens* Norge, som omfatter deler av Nordkalotten, må behandles i den utstrekning det er mulig kildemessig og metodisk. For det andre vil det faktum at situasjonen var forskjellig i ulike deler av *dagens* Norge i middelalderen, kaste lys over selve fenomenet innvandring. Ut fra kildesituasjonen kan jeg i kapitlet om Nordkalotten, i motsetning til i avhandlingens øvrige deler, studere innvandring først og fremst fra innvandreres ståsted.

Kapitlene innenfor hver hoveddel er inndelt tematisk. Det første omhandler trelle, en ufrivillig ”innvandring” som startet før en norsk politisk enhet var etablert. Deretter følger kapitler om islendinger og tyske kjøpmenn, utenlandske herskere og utlendinger i kongens tjeneste, geistlige og til slutt i denne delen, et oppsummerende kapittel om innvandringen til Norge og dens følger generelt fram til 1397. Perioden 1397-1537 har kapitler om unionens betydning for innvandringen til Norge, tyske og andre utenlandske kjøpmenn og håndverkere, samt, som alt nevnt, et kapittel som blant annet med utgangspunkt i utlendingers oppfatning av Norge summerer opp hvordan det norske samfunnet i middelalderen var formet av innvandring. Til slutt kommer da det omtalte kapitlet om innvandringen til Nordkalotten i løpet av middelalderen.

Jeg skriver innledningsvis at det i ”framstillingen er...valgt en relativt vid ramme for hvilke utenlandske personer i Norge som behandles. Hensikten har vært å fange opp mest mulig av innvandringen til Norge og det norske samfunnets reaksjoner på utenlandske personer som kom til landet, enten det var besøkende eller reelle innvandrere.”³ Hva er da

³ Se s. 26.

”innvandring” i middelalderen? Og hvilken politisk enhet utgjorde det norske samfunnet som innvandrerne kom til i perioden fram til 1537? Dette er blant de sentrale spørsmålene i den første bolken av dette innledningskapitlet. Hovedtemaet her er utviklingen av en norsk politisk enhet — et rike — i middelalderen, som vi med et moderne uttrykk kan karakterisere som en statsdannelse. Statens skiftende karakter gjennom perioden tid har implikasjoner for fenomenet ”innvandring”. Det samme gjelder for et eventuelt norsk samfunnsfellesskap i samme periode. I andre bolk av kapitlet tar jeg derfor opp i hvilken grad vi kan snakke om et norsk samfunnsfellesskap i middelalderen? Dette fordi oppfatninger om at noen ”hører til” og at andre er ”utenfor” i et samfunn, ikke utelukkende er et resultat av at det eksisterer et riksomfattende forvaltningsapparat. I tredje og siste bolk av kapitlet gjennomgår jeg det metodologiske grunnlaget for avhandlingen. Hvilke kilder er brukt, og hvordan er stoffet behandlet metodisk og teoretisk?

INNVANDRERBEGREPET

En vanlig definisjon av ”migrasjon” er forflytning fra et sted til et annet over grenser med anerkjent betydning uten hensikt om å vende tilbake.⁴ En kunne da hevde at en innvandringshistorie i strengeste forstand utelukkende skulle ha omhandlet en dokumenterbar innvandring til Norge ut fra denne definisjonen, gjennom hele den aktuelle perioden. Dette kan kalles en ”kategorisk tilnærming”, der bare de som faller inn under en definert kategori, som har x antall kjennetegn, blir tatt med. Av flere grunner har jeg ikke ønsket å skrive en slik innvandringshistorie i snever forstand. Én ting er at kildesituasjonen gjør det vanskelig å skjelne mellom reisende og virkelige innvandrere, og ikke minst å forfølge og avdekke enkeltpersoners livsløp. Fokus er dessuten lagt på relasjonene. Møte mellom

mottakersamfunnet og fremmede har stått sentralt, og det betyr at framstillingen i stor grad har prøvd å fange opp holdninger, reaksjoner og syn på forholdet mellom det hjemlige og det fremmede i de ulike periodene. I dette bildet hører da også med fremmede som kom til Norge, men som i utgangspunktet ikke var innvandrere etter den siterte definisjonen. Et eksempel er de walisiske leietroppene, kalt ribbalder, som kong Sverre brukte. En annen sak er at flere av disse opprinnelig besøkende ser ut til å ha *blitt* reelle innvandrere, som for eksempel en del av de tyske hanseatene.

Jeg har derfor valgt hva en kan kalle en ”diskuterende inkludering”, der jeg diskuterer særtrekk ved ulike grupper, mulige grensetilfeller, osv. Blant disse er hanseatene et eksempel på en egen kategori, såkalt *residerende fremmede*.⁵ Det betegner utenlandske personer som ikke hadde til hensikt å slå seg ned i Norge for godt, men som bodde og virket i landet i en lengre periode.⁶ Det sentrale for hanseatene i denne forbindelsen var den såkalte *vintersittingen*, dvs. tyskere som leide seg inn i bygårder i det sentrale havneområdet på Bryggen i Bergen og overvintret i stedet for å reise tilbake til hjembyen når sommersesongen var over. For den hanseatiske kolonien i Bergen var det snakk om en periode på rundt 3-400 år, med 13- og 1400-tallet som glansperioden. Sjøl om de fleste medlemmene av denne kolonien *ikke* ble innvandrere i den strengt definerte betydningen av ordet, utgjorde *gruppa* et permanent fremmedelement i det norske samfunnet i denne lange perioden. I mindre grad gjaldt dette også de tyske kjøpmennene i Oslo og Tønsberg, men her var tallet på tyskere mye mindre og

⁵ Jf. Lunden 1976: 359.

⁶ Heller ikke i moderne tid er det alltid like lett å bestemme hvem som er innvandrere ut fra den gjengitte, vanlige definisjonen. Martin Tranmæl oppholdt seg for eksempel i USA i en femårsperiode på begynnelsen av 1900-tallet, men ser ikke ut til noen gang å ha hatt som mål å slå seg ned der permanent; jf. Bjørgum 2005: 232.

⁴ Som vi skal se s. 25-26.

avgrensningen overfor det norske samfunnet betydelig mindre skarp.

Denne hanseatiske tilstedeværelsen sammen med hanseatenes mål om å unngå integrering i det norske samfunnet og deres økonomiske og politiske innflytelse lokalt, regional, nasjonalt og internasjonalt, aktiviserte politiske tiltak, holdninger og reaksjoner i det norske samfunnet som i høyeste grad kan knyttes til spørsmålet om forholdet mellom et norsk mottakersamfunn og fremmede. Det tyske kontoret i Bergen var dessuten hele tida hva vi kan kalle en "rekrutteringssentral" for reelle innvandrere til Norge, da det skjedde mer enn én gang at en tysk kjøpmann valgte å bryte ut av det tyske fellesskapet og slå seg ned i Norge for godt. Videre ser det ut til å ha vært vanlig at tyskere fikk barn med norske kvinner, og mange av disse barna, kanskje de fleste, forble i Norge.

I begrenset omfang har jeg også forsøkt å se avsender- og mottakerområdene i sammenheng. Sjøl om det kunne vært ønskelig, har det ikke vært mulig innenfor rammene for det foreliggende arbeidet å studere inngående avsenderområdenes forutsetninger for at folk utvandret derfra, det som i migrasjonsforskningen gjerne kalles "push-faktorer". Visse forhold i avsenderområdene berøres skissemessig, først og fremst den tyske migrasjonen i middelalderen. Tyske innvandrere til Norge i perioden kan på den ene sida ses på som et begrenset utslag av den såkalte tyske *Ostsiedlung*, d.e. den tyske migrasjonen og bosetningen østover i Europa i middelalderen, og ikke som resultat av et spesielt forhold mellom det tyske området og Norge. Samtidig kom en god del tyskere til Norge i seinmiddelalderen som følge av først det nordtyske hertugdømmet Mecklenburgs ambisjoner om å få fotfeste i Skandinavia, deretter av det politiske fellesskapet Norge hadde med Danmark under en opprinnelig tysk konge. Begge deler var utslag av ulike politiske forbindelser mellom Norge og det

tyske området og var dermed resultat av spesielle forhold mellom det tyske avsenderområdet og det norske mottakerområdet.⁷ Hvilket mottakersamfunn var det så fremmede, enten reisende eller innvandrere, kom til i løpet av perioden 900-1537?

DET NORSKE MOTTAKERSAMFUNNET: ET NORSK RIKE; EN NORSK STAT?

Et overordnet perspektiv i denne framstillingen er å analysere møtet mellom en befolkning på et territorium og mennesker som kom til dette territoriet utenfra, videre hvordan forvaltningsapparatet i territoriet ble brukt til å regulere innvandringen til det samme territoriet. Et sentralt spørsmål vil da være om det er grunnlag for å snakke om et norsk territorium med et slikt forvaltningsapparat gjennom hele den aktuelle perioden 900-1537? Det er særlig for første og siste del av middelalderen at dette kan problematiseres. Det første belegget for en norsk bevissthet om et norsk territorium er gitt oss av den nordnorske høvdingen Ottar på slutten av 800-tallet. Hans overleverte beretning og hva vi kan slutte av den når det gjelder en tidlig norsk territoriell bevissthet, er inngående drøftet i kapittel 1. Jeg tolker Ottars fortelling som uttrykk for at det rundt år 900 eksisterte en bevissthet hos befolkningen langs den norske kystleia om at de utgjorde et fellesskap av nordmenn med et felles territorium, "nordmennes land", avgrenset overfor andre folkegrupper og deres territorium. De territorielle grensene på Ottars tid var imidlertid flytende, ikke fysisk opptrukket, på engelsk kalt henholdsvis "frontier" og "border". Grensene var relasjonelle, det vil si at grensene for nordmennes land rundt år 900 først og fremst må ha vært avhengig av hvor det var nordmennene i samhandling med andre folkegrupper levde og drev næring. Grensetrekking skjedde altså først

⁷ Jf. Kjeldstadli 2003: 12-13.

og fremst ut fra ulike folkegrupperes ressursutnyttelse i en region.

Om begrepet "nordmennes land" på Ottars tid også var et politisk begrep i tillegg til et geografisk, må forbli rein gjetning. Derimot er det neppe tvil om at det var på denne tida at den prosessen startet som skulle føre fram til at en hersker hevdet politisk overherredømme over et territorium i kraft av å være nordmennes eller Norges konge. Den politiske enheten Harald Hårfagre og hans nærmeste etterfølgere hersket over, kan imidlertid best karakteriseres som et "velde". Et velde inneholdt et politisk element knyttet til geografi, men betegnet først og fremst konkrete maktrettigheter eller myndighet, ikke et geografisk område.⁸ Et velde var altså ikke en klart avgrenset territoriell enhet. Også "rike" betydde opprinnelig det samme som velde, men seinere betegnet ordet "et territorium under et politisk velde". Det territorielle elementet ble dermed grunnleggende. Kjernen i den såkalte rikssamlingen var koplingen mellom "rike"/"velde" og et territorium. Harald Hårfagre samlet ikke Norge til én territorielt avgrenset politisk enhet, men han innledet den prosessen som førte til dannelsen av et Norges rike i middelalderen der herskerens, kongens, mål var å kontrollere et territorium. Nettopp målet om *territoriell kontroll* knytter begrepet "territorialitet" til politisk makt – suverenitet.

Det norske kongedømmet ble i løpet av høymiddelalderen utviklet til å bli et vestlig kristent enekongedømme knyttet til et relativt fast avgrenset territorium. En stat i moderne weberiansk betydning med éi monopolisert tvangsmakt knyttet til et territorium, ble riktignok ikke utviklet i middelalderen. Blant annet var voldsmonopolet i perioden delt mellom to samfunnsmakter: kongedømmet og kirken. Men som med så mye annet er det behov

⁸ Jf. Lindkvist 1995: 3-4.

for å historisere statsbegrepet.⁹ "Styre" og "stat" er i et historisk perspektiv ikke nødvendigvis det samme.¹⁰ Men sjøl om middelalderens kongedømmer ikke var stater etter en moderne standard, hadde de elementer i seg til å utvikle en stat i moderne forstand. Dessuten, som framholdt av bl.a. den britiske historikeren Alan Harding, bør en unngå den teleologiske tilnærmingen som bare er interessert i "staten" i den grad utviklingen går mot oppfyllelse av en antatt moderne betydning av begrepet. Det samme gjelder for den anakronistiske tradisjonen med å bruke termen "stat" med sine moderne overtoner, uavhengig av hvilke historiske perioder en analyserer. Historien om staten må være seg bevisst den skiftende bruken av begrepet gjennom historien, påpeker Harding.¹¹

Middelalderen brukte ikke ordet "stat" i den betydningen vi gjør det i dag, uten at det betyr at statsbegrepet var ukjent i perioden. Tvert imot ble begrepet i løpet av middelalderen, og særlig fra andre halvdel av 1200-tallet av, i stigende grad brukt på egen hånd og i en mer presis betydning. Fra opprinnelig å ha betydd bare "tilstand", "forfatning", "situasjon", fikk det betydninger som "makt", "myndighet", "styre". I seinmiddelalderen var det utbredt å betegne *hele* den politiske enheten, *både* de styrende og de styrte, gjennom uttrykket "status regis et regni", som vel kan oversettes med "kongedømmet og riket".¹² Og rundt 1500 kan en finne spredte eksempler på at "stat" ble brukt i en langt på veg moderne betydning.¹³ Begrepet "stat" ble altså brukt med ulike betydninger i middelalderens kilder, men begrepets styrke eller smidighet skyldtes at

⁹ For en gjennomgang av forskningen rundt studiet av statsdannelsen, se for eksempel Melve 2006. Se også Harding 2002.

¹⁰ Jf. for eksempel Creveld 1999.

¹¹ Harding 2002: 1-; jf. og Guenée 1985: 6.

¹² Takk til arkivar Halvor Kjellberg, Riksarkivet, for forslag til oversettelse.

¹³ Guenée 1985: 4-5; jf. og Niermeyer & Kieft 2002: 1292.

det på ei og samme tid kunne bety både hersker og befolkning. For Thomas av Aquinas var lovgiving den grunnleggende forbindelsen mellom hersker og befolkning. Ikke bare selve lovgivingsprosessen, men også innholdet i loven og dermed karakteren til "staten" i vid betydning, var bestemt av type suveren makt, ifølge ham.¹⁴

I andre halvdel av 1200-tallet hadde det utviklet seg i Europa en ide om en territorial stat strukturert etter lov, som kunne bli brukt både av praktiske administratorer og teologer. Staten hadde gjennom et system av lovprosedyrer og domstoler, lovgiving, samt ved å definere offentlige forbrytelser, privat eiendom og krenkelser, utviklet seg til en enhet med juridisk differensierte stender som inkluderte kongen og føyde regimet inn i et større samfunnsfellesskap.¹⁵ Sverre Bagge har tegnet et slikt bilde for Norges del med utgangspunkt i ideen om et ordnet samfunn. Det kongelige og det kirkelige styringsapparatet som vokste fram i Norge på 11- og 1200-tallet ble begrunnet med å skulle realisere rettferdigheten, blant annet å fordele godene mellom menneskene slik at alle fikk det som tilkom dem. Det innebar ikke at alle fikk like mye, men at fordelingen gjenspeilte den rang og verdighet som skulle herske i samfunnet.¹⁶

Sjøl om standsinndelingen var mindre skarp i Norge enn i mange andre land i middelalderen, var også rettighetene og pliktene i det norske middelaldersamfunnet gradert alt etter hvilken stand en tilhørte. I min sammenheng blir det særlig viktig å se hvordan lovgivingen ble brukt i forhold til innvandring, ikke minst spørsmålet om rettigheter og plikter for kongens under-såtter. Seinest fra 1100-tallet ble situasjonen for innvandrere til Norge rettslig regulert. Begge de bevarte landsdelslovene, Frostatingsloven og Gulatings-

loven, inneholder bestemmelser som skiller mellom innenlandske og utenlandske personer i Norge. Og det samlede bevarte norske lov materialet fra middelalderen viser et norsk politisk organisert samfunn med regler for utenlandske personers rettigheter i dette samfunnet.

Hvor sterkt utviklet var bevisstheten om og respekten for kongedømmet som en objektivt eksisterende politisk-administrativ institusjon *uavhengig* av den personen som til enhver tid bekledd kongerollen, i middelalderen? Dette er et kjernesporsmål når det gjelder den institusjonelle sida ved statsutviklingen. Martin van Creveld hevder at utviklingen mot dette for alvor startet rundt 1300 i Europa, og først etter freden i Westfalen i 1648 var staten som et abstrakt begrep med sin egen eksistens uavhengig av herskeren, fullt etablert i Europa.¹⁷ Men om kongedømmet eller krona ikke kunne skilles fra kongen i middelalderen, var de likevel ikke sammenfallende. Ernst H. Kantorowicz beskriver i sitt klassiske arbeid *The King's Two Bodies* hvordan det i middelalderen ble utviklet en oppfatning av kongens to legemer, det politiske og det kjødelige. Sistnevnte dør som alle andre mennesker, mens det første overskrider det jordiske og tjener som et symbol på kongens embete og hans guddommelige rett til å herske. Forestillingen om kongens to legemer var et produkt av religiøse og rettslige tradisjoner og tjente til å opprettholde monarkiets kontinuitet sjøl når monarken døde.¹⁸ Samtidig presiserer Kantorowicz at krona sjelden ble "personifisert", men desto oftere "kroppsliggjort" i middelalderen, og legger vekt på at konge og krone var uatskillelige, men likevel forskjellige. Krona utgjorde et sammensatt legeme, et komplekst politisk organ som verken kunne skilles fra kongen, som utgjorde "hodet", eller andre medansvarlige for riksstyret ("status coronae"), som dannet "legemsdeler". Hvem som var

¹⁴ Harding 2002: 7.

¹⁵ S.st. 9.

¹⁶ Bagge 2003: 20-23; jf. Bagge 2001: 264-287.

¹⁷ Creveld 1999.

¹⁸ Kantorowicz 1997.

”legemsdeler”, kunne variere fra situasjon til situasjon. I England var det noen ganger kongens rådgivere, andre ganger magnatene og atter andre ganger lordene i parlamentets overhus sammen med medlemmene av underhuset.¹⁹ I Norge ville det først og fremst være snakk om kongens rådgivere, som fra 1300-tallet av var organisert i riksrådet (se lenger ut).

Middelalderens politiske og statsrettslige utvikling skapte en metafysisk eller abstrakt enhet av en stat bestående av kongen og kongedømmet. Denne enheten lot seg seinere ikke bryte. Sjøl om krig og forberedelse til krig har spilt en sentral rolle for statsutviklingen gjennom historien, var ikke staten rundt 1300 i sin kjerne en konsentrasjon av makt forsterket gjennom krig med andre. I stedet uttrykte statsbegrepet et lands interne fred og orden forstått som et mikrokosmos av et ordnet univers.²⁰ Dette var imidlertid ikke bare en rein metafysisk ide, men kom også til uttrykk gjennom konkrete politiske, sosiale og økonomiske bånd. Susan Reynolds har for eksempel framhevet middelalderens politiske enheter som samfunnsfelleskap holdt sammen av mange ulike bånd.²¹

Bevisstheten om kongedømmet som en objektivt eksisterende politisk-administrativ institusjon uavhengig av den til enhver tid regjerende kongen, hadde slått rot i Norge og det øvrige Norden som i resten av Europa, på begynnelsen av 1300-tallet. Det norske *Kongespeilet*, trolig fra 1250-åra, argumenterer for utbygging av et sentralt riksstyre der toppfiguren, kongen, ikke er en enkeltperson, men en *representant* for dette riksstyret som sitter i et embete, innstiftet av Gud. Den ukjente forfatteren skiller mellom offentlig og privat, mellom person og embete. Og Sverre Bagge hevder at i skriftets lære om kongen ligger kimen til den moderne lære

om den suverene stat.²² Han framhever at sjøl om *Kongespeilet* ikke formulerer en særlig eksplisitt teori om staten, er framstillingen tett forbundet med den statsutviklingen som fant sted i Norge i samtida.²³ Politiske og administrative institusjoner ble forsiktig utbygd, og territoriet ble klarere avgrenset gjennom trekking av grenser overfor omverdenen. Denne *institusjonaliseringen* av det norske kongedømmet kommer klart til uttrykk i den avtalen som norske og svenske stormenn inngikk i Oslo i juni 1319, som vi snart skal se.

Trass i institusjonaliseringen av kongedømmet som en politisk-administrativ institusjon uavhengig av den personlige kongen, hadde kongen og kretsen rundt ham stor betydning for hvordan staten utviklet seg og fungerte i datidas politiske system. Det er nok én grunn til at det har utviklet seg et syn om at det norske kongedømmet som politisk organisasjon mistet sin fulle sjølstendighet da landet fikk felles konge med Sverige i 1319. Historiografisk går dette trolig tilbake til P.A. Munch som kalte siste del av sitt store verk *Det norske Folks Historie*, som omfattet perioden 1319-1397, for *Unionsperioden*.²⁴ Etter mitt syn er det imidlertid gode realhistoriske grunner for å regne Norges unionstid først fra dannelsen av Kalmarunionen i 1397, ikke fra starten på kongefellesskapet med Sverige i 1319. Narve Bjørge har rammende karakterisert tradisjonen med å regne Norges unionstid fra 1319 av, som del av en ”periode-mystikk” innenfor et norsk historisk allmenngods.²⁵ I den forbindelsen er det også verdt å nevne at både i Danmark og Sverige, Norges unionspartnere i seinmiddelalderen, blir unionstida regnet fra Kalmarunionens inngåelse i 1397.²⁶ Det er

¹⁹ S.st. 382.

²⁰ Harding 2003: 338; jf. òg Bagge 2003: 20.

²¹ Reynolds 1984.

²² Bagge 2003: 284-287.

²³ Bagge 1987: 213.

²⁴ Munch 1862-63.

²⁵ Bjørge 1995: 95.

²⁶ Se f.eks. Rosén 1962: 239; jf. Opsahl 2002b. Og i den nyeste læreboka i eldre svensk historie for

også mer meningsfylt å sette skillet ved 1397 i stedet for 1319, når en skal forsøke å besvare de mer overordnede spørsmålene: Hva slags stat møtte innvandrerne? Hvordan har befolkningen oppfattet nykommerne? Hvordan har befolkningen forstått seg sjøl i forhold til de nye? Hvordan har innvandrerne blitt innbyggere? Hvordan har innvandrerne bidratt i mottakslandet?²⁷ Grunnen er ganske enkel at 1397 innledet en avgjørende annerledes *statsutvikling* for Norge enn den som hadde pågått i tida før, og den skapte andre betingelser for innvandrere til landet.

I ei tid da kongen hadde stor personlig innflytelse på statsstyret og ikke minst var aktiv i å rekruttere utenlandske eksperter og rådgivere til sin tjeneste, hadde det betydning for innvandringen til Norge om kongen var innenlandsk eller unionell. Dette må kunne falle innunder det som Jens Arup Seip i si tid karakteriserte som lovmessigheter, det vil si årsaksfaktorer av en slik allmenn art at de innenfor historieforskningen bør betraktes som aprioriske. Seip presiserte samtidig at *virkingen* til slike mekanismer ikke er gitt, sjøl om *virkemåten* er det. De kan betraktes som muligheter for endring i bestemte retninger der resultatet er avhengig av samspill mellom flere faktorer. Samtidig kan antallet av virkende faktorer i en historisk prosess ikke overskues i sin helhet, og vekta av de

enkelte faktorene i en gitt situasjon vanskelig jamnføres. Det forklarer hvor vanskelig det er å forutsi både virkningen av den enkelte faktor og den historiske prosessen som helhet.²⁸

Utgangspunktet i mitt er altså at en konge med hovedsete *utenfor* Norge, må ha sett annerledes på hvem som skulle oppfattes som utlendinger og innvandrere til Norge enn en norsk innenlandsk konge. En unionskonge hadde en annen territoriell horisont enn en innenlandsk og dermed også ofte andre politiske mål *i* Norge. Det omfattet bl.a. både bruken og reguleringen av innvandringen. Hvordan dette artet seg i praksis, må imidlertid bli avdekket i den historiske analysen så langt som råd er. En svært illustrerende hendelse i den forbindelsen er diskusjonen mellom kong Erik (av Pommern) og det svenske riksrådet i 1430-åra om hvem som hadde rett til å bekle forvaltningsposter i Sverige og hva som var å regne som svensk rett. Diskusjonen er behandlet i kapittel 7 med henvisninger, men argumentasjonen kan uten videre overføres til samtidige norske forhold.

Svenskene definerte det å være "innenlandsk svensk" med fulle rettigheter *i* Sverige, til *utelukkende* å omfatte innfødte. Videre slo de fast at all rett i Sverige som ikke var svensk rett, var å betrakte som utenlandsk rett. Etter den svenske argumentasjonen var dermed nordmenn og dansker å regne som utlendinger på linje med andre ikke-svensker, på tross av unionsfelleskapet. Det samme gjaldt for norsk og dansk rett som var å betrakte som utenlandsk rett i Sverige på linje med tysk, polsk, bøhmisk osv. Mot svenskenes avgrensning av det svenske, hevdet unionskongen Erik at nordmenn, dansker og tyskere (som jo det danske riket hadde en del av) hadde rett til å bo, eie gods og ha len i Sverige. Kongen begrunnet dette med det politiske

universitet og høgskoler, er ikke "unionstida" et periodeskille i det hele tatt; jf. Lindkvist & Sjöberg 2003. For Danmarks del er det et spørsmål om en i det hele tatt setter et skille ved "unionstida", og om en gjør det, vil det være med et annet utgangspunkt enn i Norge og Sverige. Ut fra Danmarks ledende posisjon innenfor unionen og som hovedsete for unionsmonarken, betydde unionstida i en viss forstand en utvidelse av den danske kongemakta. Dette perspektivet er nylig blitt utnyttet til å skrive en dansk historie som en historie om et dansk imperium fra middelalderen og fram til 1864 da Danmark måtte avstå hertugdømmene til Preussen og Østerrike. Her snakkes det om

"Unionsimperiet"; jf. Bregnsbo & Jensen 2005: 91.
²⁷ Jf. Kjeldstadli 2003: 9-11.

²⁸ Seip 1983: 190-196

felleskapet som Kalmarunionen hadde skapt. Etter kongens syn førte altså unionsfelleskapet til at innbyggerne i de nordiske rikene skulle ha like rettigheter i hele unionsområdet. I dette lå det implisitt at innbyggere fra ett nordisk rike ikke lenger skulle bli oppfattet som utlendinger og dermed heller ikke som innvandrere, i de andre to nordiske rikene. Sjøl om de nordiske unionskongene i spesielle situasjoner, som for eksempel ved tronbestigelse, forpliktet seg til å overholde hva svenskene hevdet i 1430-åra, fulgte de stort sett *i praksis* det som kong Erik argumenterte for. Innenlandske konger i alle de tre nordiske rikene hadde brukt utlendinger i sin tjeneste, men unionsmonarkiet fra slutten av 1300-tallet medførte at monarkens argumentasjon for å bruke utlendinger til dels ble endret, samt at bruken ble mer systematisk og økte i omfang. Unionsmonarkiet innebar dermed at spørsmålet om hvem som var å regne som innvandrere til Norge og hvilke rettigheter de skulle ha i landet, fikk ny aktualitet, samt at svaret ikke lenger var like åpenbart og uomtvistet som under det innenlandske kongedømmet. Spørsmålet om når unionstida for Norge begynte, har derfor følger for hvilke spørsmål en skal stille til kildematerialet, men også for hva en har behov for å forklare.

Å regne Norges unionstid fra 1397 er egentlig en svært gammel tradisjon i Norge, som ble skjøvet til side i løpet av 1900-tallet. Skriftet *Norges Rige Arfve-Rige* ble overlevert til kong Fredrik 3. under hyllingen av tronfølgeren Kristian (5.) i Kristiania i 1656. Seinere historieforskning har sannsynliggjort at forfatteren til skriftet var dansken Jens Dolmer som hadde fått en pensjon av kong Fredrik for å kunne arbeide med dansk og norsk historie. Skriftet var trolig initiert av kongen og hans støttespiller og stattholder i Norge, Hannibal Sehested, i den politiske kampen mot den danske riksrådsadelen om sentralmakta i oldenborgstaten. Skriftet argumenterer kraftig og poengtert for at

Norge helt siden Harald Hårfagres tid og fram til samtida hadde vært et arverike og at unionen med Danmark skulle bygge på gjensidig respekt og likestilling mellom rikene.²⁹ Det slutter med et fyndig ”ERGO hafver Norge stedtze til denne dag haft sine rætte kongelige arfvinger, oc er Norge endnu, som det af begøndelsen været hafver oc siden udi 800 aar er forblefven indtil denne dag: IT RÆT ARFVE-RIGE”.³⁰

Norges Rige Arfve-Rige var ikke sprunget ut av det Oscar Albert Johnsen kaller ”den norske folkebevidsthed”, men var bygd opp på grunnlag av Norges eldre historie etter kongens initiativ.³¹ Likevel uttrykte skriftet et syn som var helt i tråd med en lang og kontinuerlig bevissthet i norsk offentlighet om at Norge var et eget rike i union med Danmark, samtidig som nettopp unionen med Danmark ifølge denne tradisjonen ble regnet som en skjellsettende begivenhet i norsk historie.³² Absalon Pederssøn Beyer regnet Norges sjølstendighetstid t.o.m. Håkon 6.s regjeringstid, og det samme ser dansken Jacob Wolf, som hørte til oslohumanistene, ut til å ha gjort.³³ Og Peder Claussøn Friis uttrykte noe av den samme oppfatningen ved å regne opp Harald Hårfagres ætlinger til å være t.o.m. Olav 4. Håkonsson (1380/81-87).³⁴

På 1800-tallet ble da dette synet systematisert i en vitenskapelig ramme gjennom Torkel Aschehougs store verk om Norges (og Danmarks) statsforfatning

²⁹ Aktstykker til de norske stændermøders historie 2.bd. 2. hft. Nr. 1402: 572-647; jf. Storm 1884, Johnsen 1906: 284-294 og Kongsrud 1984: 118-130.

³⁰ Aktstykker til de norske stændermøders historie 2.bd. 2. hft. Nr. 1402: 647.

³¹ Johnsen 1906: 288.

³² Jf. Opsahl 2002a.

³³ To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet: 21 og Kongehyllest: 88-89.

³⁴ Dessuten Erik Albrektsson, sønn av kong Albrekt av Sverige (født ca.1338-død 1412). Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis: 165-166.

inntil 1814. Her setter han et skille i norsk statsrettshistorie ved 1397, ikke 1319.³⁵ At 1397, ikke 1319, var det statsrettslige vendepunktet for Norges rike i middelalderen, ble også underbygd av en annen jurist på 1800-tallet, L.M.B. Aubert. I boka *Norges folkeretslige Stilling* fra 1897 foretok han en historisk-rettslig analyse av Norges rettslige stilling fra middelalderen og fram til unionen med Sverige i 1814.³⁶ Aubert har delvis en historisk-analytisk tilnærming til stoffet. Sjøl om han – uunngåelig – tar med seg si samtids problemstillinger inn i analysen av kildematerialet, advarer han mot å legge ”nyere Statsbegreber til Grund for Bedømmelsen” og poengterer i stedet at en må ta fatt i datidas ”Retsopfattelse saavel ude som hjemme”.³⁷ Med dette som utgangspunkt er det åpenbart at Aubert regner Norges reelle unionstid fra og med etableringen av Kalmarunionen. Han konkluderer nemlig med at Norge inntil Kalmarunionen i 1397 var et ”almindeligt suverænt Rige, uden forfatningsmæssig Forbindelse med noget andet, og stod saaledes ogsaa, ialfald fra det 13de Aarhundrede, især gennem Traktater, i de sædvanlige folkeretslige Forhold til fremmede Stater”. Han definerer ”suverent” som ”i Folkeretten den ydre Selvstændighed eller Statens Egenskab af Retssubjekt i Forhold til andre”.³⁸

I løpet av 1900-tallet fikk imidlertid 1319 hevd som et politisk-konstitusjonelt merkeår i norsk historie. Hvorfor, er det ikke helt lett å svare klart på. Jeg har sjøl tidligere pekt på at Halvdan Kohts nasjonale perspektiv på norsk historie trolig har bidratt til dette, et perspektiv som ble videreført av Andreas Holmsen.³⁹ Koht hadde sterk gjennomslagskraft i offentligheten med sin historieproduksjon og -formidling. Og som de fleste

historikere var han sterkt preget av sine holdninger til samtidsforhold.⁴⁰ Aschehoug og Aubert skrev de nevnte arbeidene mens Norge ennå var i union med Sverige, en union i hvert fall Aschehoug var positivt innstilt til. Aschehoug arbeidet for en mer likeverdig plass for Norge i unionen. Utgangspunktet hans kunne likevel ikke være at Norge ikke allerede *var* en sjølstendig stat innenfor unionen.⁴¹ Koht gjennomlevde 1905 og Norges gjenvinning av den fulle politiske sjølstendigheten. I lys av dette var det nærliggende å oppfatte det at et land hadde egen konge, som det avgjørende kriteriet for full sjølstendighet. Projiserte en det bakover i tid, kunne 1319 peke seg ut som et avgjørende år i norsk politisk og statsrettslig historie.

Frede Castberg er nok påvirket av denne tradisjonen når han i sin *Norges statsforfatning* regner Norges unionstid fra 1319. Når det gjelder de unionene som Norge gikk inn i på 1300-tallet, slår imidlertid Castberg kort og godt fast at de alle var ”basert på at hvert rike skulle beholde sin nedarvede rett, og at det skulle være likeberettigede”, det inkluderer også Kalmarunionen.⁴² Det er bare foreningen med Danmark som han virkelig diskuterer når det gjelder Norges statsrettslige stilling, og det er en forening som han hevder først definitivt ble opprettet ved midten av 1400-tallet.⁴³ Etter 1380 ”glir Norge inn i en statsforbindelse med Danmark”, skriver han, og oppfatter *Bergenstraktaten* mellom Norge og Danmark fra 1450 som det *egentlige* unionsbrevet for unionen.⁴⁴ Castberg poengterer dessuten i tråd med Aubert, verdien av en historisk tilnærming til spørsmålet om Norges statsrettslige stilling opp gjennom historien, når han skriver at

⁴⁰ Rian 2000: 259.

⁴¹ Jf. Michaelsen 1999.

⁴² Castberg 1964: 80.

⁴³ S.sted: 78-92.

⁴⁴ S.sted: 80; jf. samme 1971: 7-8 og Aubert 1897: 7-8. Johs. Andenæs finner grunn til bare å ta opp den dansk-norske unionen, som han regner fra 1380 av; Andenæs 2004: 33.

³⁵ Aschehoug 1866: 174.

³⁶ Aubert 1897.

³⁷ S.sted: 34-35; jf. Michaelsen 2002:

³⁸ Aubert 1897: 2.

³⁹ Opsahl 2002b; jf. Bagge 1995: 117-121.

en ”selvsagt ikke (kan) sette ut av betraktning den rettsoppfatning som er den rådende hos folket selv, og som de faktiske makthavere handler etter”.⁴⁵ Når det gjelder de sistnevnte, heter det i kong Kristian 4.s norske lovbok fra 1604 at unionen mellom Danmark og Norge bygde på ”den forening som rigerne vdi dronning Margretis tid, oc siden i konning Christian den førstis tid, imellem giort er”.⁴⁶

Ut fra spørsmålet om hvilken stat som innvandrerne møtte, blir det interessant hvordan en skal oppfatte Norges statsrettslige posisjon etter 1319. En vanlig, moderne statsrettslig klassifisering av statsforbindelser er de fire kategoriene: personalunion, realunion, statsforbund og forbundsstat.⁴⁷ Skal en bruke en slik moderne statsrettslig terminologi på kongefelleskapene Norge hadde med naboland i perioden 1319-1397, faller en ned på ”personalunion”. Når det gjelder norske historikers uenighet om Norges unionstid begynte i 1319 eller 1397, er det verdt å notere at oppfatningen av ”personalunion” ser ut til å ha endret seg noe fra 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet og fram til i dag. Opprinnelig ble ”personalunionen” oppfattet som en statsforbindelse uten rettslig karakter, og derfor klassifisert som en historisk-politisk statsforbindelse bygd på en tilfeldig hendelse. Som navnet tilsier, er det en forbindelse mellom to eller flere stater bygd på person, nemlig felles monark. En personalunion ble derfor også ofte kalt en ”tronforbindelse”. I en personalunion er det bare monarken som er felles for statene. Utover dette er det ingen felles institusjoner eller rettslige bindinger mellom statene. En ”realunion” derimot bygger ikke bare på en felles monark mellom stater, men også en formell

binding mellom statene bygd på en traktat.⁴⁸

Aschehoug karakteriserer kongefelleskapene med Sverige og Danmark før 1397 som ”personalunioner”, og anser dem åpenbart som så løse og tilfeldige at de ikke innskrenker Norges suverenitet. Noe annet er at disse kongefelleskapene, særlig det med Danmark fra 1380/81, åpnet for en tettere sammenveving av rikene på lengre sikt.⁴⁹ Aubert delte Aschehougs syn. Han finner at kongefelleskapene med Sverige og Danmark i løpet av perioden 1319-1397 var av en så ”rent tilfældig og personlig Art” at de ikke hadde noen innflytelse på rikets ”stats- og folkerettslige stilling”. Norge hadde ikke en gang krig og fred til felles med de nevnte landene.⁵⁰ Fordi kongen og kretsen rundt ham hadde stor betydning i middelalderens politiske system, innebar en felles konge med naboland likevel politiske utfordringer for landets øvrige politiske ledelse når det gjaldt spørsmålet om politisk suverenitet. Samtidig vil jeg hevde at Norges kongefelleskap med naboland på 1300-tallet nettopp viser hvor langt institusjonaliseringen av kongedømmet som en suveren politisk enhet uavhengig av den personlige kongen, hadde kommet.

Den alt nevnte avtalen som nordmenn og svensker inngikk i Oslo i juni 1319, var ment å skulle gjelde for den treårige felleskongen Magnus Erikssons umyndighetstid.⁵¹ Sjøl om det har vært mye diskusjon rundt avtalens art og form, kan det ikke herske tvil om det dreier seg om en avtale mellom to politiske enheter som hadde fått en felles person som skulle bekle topprollen i hvert rikets styringsapparat, nemlig kongerollen. Det er åpenbart at verken personen Magnus Eriksson eller norske eller svenske

⁴⁵ Castberg 1964: 79.

⁴⁶ Kong Christians den fjerdes norske Lovbog, Tingfarebolk, cap. X: 22.

⁴⁷ Holmøyvik 2004: 25-26; en kategorisering som sjølsagt var ukjent for seinmiddelalderens politikere.

⁴⁸ S.sted: 28 og 38.

⁴⁹ Aschehoug 1866: 167-173.

⁵⁰ Aubert: 3.

⁵¹ DN VIII nr. 50; jf. Norske middelalderdokumenter nr. 68 og RN III nr. 1129.

stormenn etter avtalen skulle ha rett til å utviske *grensa* mellom det norske og det svenske kongeriket. I avtalen heter det f.eks. at kongen normalt skal veksle mellom de to landene hver mikkelsmesse (29. september) og være like lenge i begge. Dessuten skulle stormennene i de to landene ikke følge kongen lenger enn til *landegrensa*. Nordmenn som ønsket å tjene kongen og mora, hertuginne Ingebjørg, i Sverige, måtte ha *tillatelse*.⁵² Avtalen fastsatte kort og godt de praktiske reglene for hvordan to sjølstendige kongeriker, Norge og Sverige, skulle håndtere situasjonen med at de hadde felles konge. Grunntonen var å begrense forbindelsen mellom de to landene til det minimum som var nødvendig når de hadde felles konge.

Avtalen fra juni 1319 er samtidig første gang at et norsk "rikets råd" opptrer som et *fungerende* politisk organ i kildene.⁵³ Etableringen av et tilsvarende organ skjedde omtrent samtidig i de to andre nordiske rikene. "Rikets råd", etter hvert riksrådet, ble det riksbærende aristokratiets politiske organ, som det brukte til å målbære politiske interesser og balansere kongens personlige makt. Riksrådet ble samtidig anerkjent å skulle representere "riket", et begrep løsrevet fra begrepene "konge" og "allmue" og gitt en egen eksistens og betydning uavhengig av disse. Etableringen av riksrådet uttrykte en sterkere grad av *institusjonalisering* av riksstyret, og dermed i utgangspunktet en redusering av det kongelige *personlige* elementet i datidas forvaltningsapparat.

I vår sammenheng er det uansett viktig å understreke at kongefellesskapet mellom Norge og Sverige fra 1319 av *ikke* opphevet grensa mellom de to landene, og

⁵² DN VIII nr. 50. Spørsmålet om det var nordmenn eller svensker som skulle gi denne tillatelsen, har mindre betydning i denne sammenhengen; Blom & Hagland 1980: 34.

⁵³ Selve betegnelsen er første gang belagt som navn på et mulig formynderstyre for en umyndig konge i Håkon 5.s rettarbot fra 1302; Norske middelalderdokumenter nr. 47.

dermed skulle gjøre det meningsløst å snakke om *innvandring* til Norge fra Sverige etter 1319. Årvåkenheten for å hindre uønsket innvandring av politiske elitepersoner, skinner klart igjennom i osloavtalen. Og den var framme blant det norske elitesjiktet i åra forut for 1319 også. Eden som åtte av Håkon 5.s nærmeste rådgivere avla på hans dødsleie våren 1319, inneholdt bl.a. et løfte om ikke å dra inn utlendinger i det norske forvaltningsapparatet. Det var en stadfesting av en bestemmelse fra forordningen om tronfølge og formynderstyre fra 1302. Den svenske hertug Erik, Magnus' far, ble avkrevd et liknende løfte i 1310 i tilfelle han skulle ta over den norske riksstyringen.⁵⁴ Som jeg skriver på s. 97 i kapittel 4 i avhandlingen, må forbudet mot utlendinger i det norske forvaltningsapparatet i første rekke ha vært ført fram av det norske riksbærende aristokratiet. Norske stormenn var, som sine kollegaer i andre land i samtida, opptatt av å holde utenlandske menn ute av riksstyret. Posisjoner i forvaltningsapparatet var økonomisk, men ikke minst maktpolitisk og prestisjemessig lukrative. Innenlandske stormenn fryktet at de skulle bli skjøvet til side i riksstyret av personer som ikke delte deres grunnleggende interesser, og som bl.a. kunne være redskap for ei egenrådlig kongemakt.

Fra kong Håkon 5.s side må forbudet mot utlendinger primært ha vært en konsesjon til de norske stormennene for at de skulle slutte opp om hans dynastiske politikk.⁵⁵ Det kan også forklare at kongen allerede tok punktet med i forordningen om formynderstyre fra 1302. Samtidig kan det være uttrykk for at Håkon 5. var seg bevisst at det eksisterte et norsk samfunnsfellesskap, fra den enkleste bonde til kongen, og at dette fellesskapets interesser var best tjent med at det ble styrt av personer rekruttert fra det samme

⁵⁴ Se DN I nr.156, DD 2 rk. VI nr. 228 og NGL III nr. 14.

⁵⁵ Lunden 1976: 458-459.

fellesskapet (mer om dette lenger ut). Uansett kan vi konkludere med at verken kong Håkon eller norske stormenn vurderte det som at en felles konge med et annet land skulle *oppheve* Norge som en sjølstendig politisk enhet. Derimot var de åpenbart bevisst at det vare en *fare* for at den politiske sjølstendigheten i det minste kunne svekkes som følge av et kongefellesskap med naboland. Og her lå da den store utfordringen for det norske politiske lederskapet i resten av middelalderen. En viktig del av kampen for å opprettholde Norge som en sjølstendig politisk enhet i seinmiddelalderen ble å regulere og kontrollere – og til tider begrense eller hindre – innvandringen til landet.

Som myndig konge hadde sjølsagt Magnus Eriksson et visst politisk spillerom som norsk-svensk fellesmonark når det gjaldt å viske ut skillet mellom sin norske og svenske kongerolle. Ikke minst primærforskningen min har imidlertid avdekket at kongen ser ut til å ha skilt mellom sin norske og svenske kongemakt så langt det var mulig, med unntak for utenrikspolitikken.⁵⁶ Hans regjering kan derfor ikke sidestilles med unionskongedømmet fra 1397. Når det er sagt, skal det innrømmes at Magnus Erikssons politikk kan brukes som eksempel på hvor personbasert 1300-tallets rikspolitik var. Det gjelder både hans utenrikspolitik generelt, der det, som sagt, er vanskelig å skille mellom en norsk og en svensk del, men også det han ble tvunget til i sin dynastiske politikk. Han hadde åpenbart tenkt at hans to sønner, Erik og Håkon, skulle etterfølge ham på tronen i henholdsvis Sverige og Norge. Det viser en bevissthet hos kongen om at han regjerte over to separate politiske enheter som ved første anledning skulle få tilbake en innenlandsk konge. Det politiske spillet medførte imidlertid at kong Magnus måtte

dele rikene med sønnene allerede mens han levde. I Norge varte delingen fram til Magnus' død i 1374, men uten at den ser ut til å ha svekket bevisstheten om den norske riksenheten. I Sverige var forholdene, typisk nok, mer turbulente. Det svenske riket var delt mellom to stridende parter i perioden 1364-1389 under ledelse av henholdsvis Magnus' sønn, den norske kong Håkon 6. og Magnus' fetter, den tyske kong Albrekt fra det nordtyske hertugdømmet Mecklenburg. Både Håkon og Albrekt gjorde imidlertid krav på *hele* Sverige, og også her ser riksenheten ut til å ha vært forsvart, først og fremst av aristokratiet og dets riksråd.⁵⁷

Derimot lå det en ansats til at Norge kunne ekspandere på Sveriges bekostning i siste halvdel av 1300-tallet. Värmland, Dalsland og vestlige deler av Västergötland forble under norsk kontroll helt til mecklenburgregimets fall i Sverige i 1389. Svenske stormenn lojale til folkungedynastiet representert ved kongene Magnus og Håkon, forble stort sett i Norge eller i disse vestlige delene av Sverige i denne perioden. På lang sikt er det derfor ingen urimelig antakelse at disse områdene kunne ha blitt inkorporert i Norge, dersom mecklenburgregimet hadde greid å holde seg ved makta i Sverige. Hadde det skjedd, ville det sjølsagt ha vært meningsløst å snakke om "innvandring" til Norge fra disse områdene eller "svenske" stormenn som oppholdt seg i kretsen rundt den norske kongen. Det kom imidlertid aldri så langt, og uansett ville ikke det ha betydd at det svenske kongedømmet forsvant eller gikk i oppløsning.

Sammenliknet med unionsmonarkene etter 1397 tilsier opphav, tilstedeværelse og politikk at kong Magnus analytisk må kategoriseres som en norsk innenlandsk konge. Det gjelder også i forhold til innvandring. I motsetning til hva som skjedde etter 1397, ser ikke kong Magnus' lange regjeringstid ut til å ha medført en

⁵⁶ Opsahl 2003; jf. Moseng, Opsahl, Pettersen & Sandmo 1999: 158-165 og 319-325; jf. dessuten Blom 1992.

⁵⁷ Moseng, Opsahl, Pettersen & Sandmo 1999: 158-165 og 307-325, jf. også Schück 2005: 67-95.

nevneverdig økning av innvandring til Norge. Og utover et par episoder i første del av kongens regjering, ser spørsmålet om innvandring til landet heller ikke ut til å ha blitt mer aktualisert eller politisert sammenliknet med tida før 1319, igjen i motsetning til utviklingen etter 1397. Dette gjelder i enda sterkere grad for Magnus' sønn, Håkon 6., som i størstedelen av sin regjeringstid hadde Norge og sin norske kongemakt som hovedbase. Som behandlet og drøftet i kapittel 4, ser de svenske stormennene i kretsen rundt Håkon 6. ikke ut til å ha vekket norsk motstand. Både Magnus 7. og særlig Håkon 6. virket i Norge og opprettholdt og utviklet ei norsk sentralmakt med de ringvirkningene det gav i det norske samfunnet. De samme ringvirkningene av ei aktiv sentralmakt merket Norge mye mindre til etter 1397.⁵⁸

⁵⁸ Jeg har i en annen forbindelse utarbeidet itinerarier for både Magnus 7. Eriksson og Håkon 6. Magnusson. I løpet av Magnus Erikssons myndige regjeringstid 1331/32-1374 satt han fengsel hos mecklenburgerne i Sverige i seks år, 1365-1371. Av de resterende 36 åra er han trolig belagt i Norge i 26 av dem, og mellom løslatelsen i 1371 og fram til sin død i 1374, er kong Magnus bare belagt i Norge. Magnus' opphold i Norge må også ses i lys av at regjeringen over størstedelen av Norge etter 1355 var overlatt til sønnen, Håkon. Fra og med at Håkon 6. framstår i kildematerialet som regjerende konge i 1358 og fram til sin død i 1380, er det bare i enkelte "kriseår", som for eksempel da han forsøkte å sikre seg makta i Sverige i 1361-1364, at han ikke er belagt i Norge. Gjennom 1370-tallet er Håkon 6. nesten utelukkende belagt i Norge; jf òg Grandinson 1885: 81-115. Dette står i skarp kontrast til unionsmonarken sporadiske og kortvarige opphold i Norge etter 1397. Det toppet seg med Fredrik 1. (1524-1533) som aldri satte foten sin på norsk jord. Unntaket var Kristian 2.s seks år lange opphold som visekonge i Norge i åra 1503-1513. Men Kristian viste i alt sitt virke som visekonge i Norge at han representerte et unionelt monarki med solid forankring i Danmark. Et eksempel på at det kan være faglig uheldig ikke å være seg bevisst forskjellen mellom kongene Magnus og Håkon som norske konger på den ene sida og unionsmonarker etter 1397 på den andre, mener jeg å finne i deler av Arved Nedkvitnes behandling av Oslo bys historie i middelalderen. Han setter et skille i 1319, kategorisere alle kongene deretter som "unionskonger" og ender med å forklare flere utviklingstrekk han mener å finne

Ut fra at enten hele eller deler av Norge etter 1319 hadde felles monark med hele eller deler av Sverige helt fram til dannelsen av den nordiske treriksunionen i 1397, kan en kanskje hevde at unionstida for Norge begynte med Magnus Erikssons tronbestigelse. Dessuten hadde Norge felles konge/monark med Danmark etter 1380. Dette gjenspeiler hvordan datidas *dynastiske* politikk kunne medføre at hele eller deler av kongedømmer kunne bli ført sammen under samme fyrste for kortere eller lengre tid. De skiftende nordiske kongefellesskapene var imidlertid i hele denne perioden gjennomgående skapt av tilfeldigheter og hadde en flyktig karakter. Verken Magnus Eriksson eller Håkon 6. ser ut til å ha hatt ambisjoner eller planer om å smelte Norge og Sverige sammen til én politisk enhet. Deres mål var å beholde herredømmet over de to kongerikene. Den politiske utviklingen mellom 1319 og 1397 opphevet kort og godt ikke eksistensen av en norsk sjølstendig politisk enhet med grenser overfor omverdenen, *inkludert* Sverige. Opprettholdelsen av et suverent norsk rike mellom 1319 og 1397 gjør det derfor meningsfylt å studere innvandringen over Norges grenser i samme periode, trass i at landet i perioder hadde felles konge med naboland. Håkon 6.s enke, dronning Margareta, hadde derimot som politisk mål på lang sikt å bygge opp én nordisk statsenhet av de tre nordiske rikene. Disse unionsplanene ble imidlertid ikke satt ut i livet for fullt før i 1397 ved dannelsen av Kalmarunionen mellom Norge, Danmark og Sverige. Den politiske og statsrettslige utviklingen som da ble innledet, var på mange måter så kvalitativt annerledes enn den som hadde foregått forut, at det gir mening å sette et skille i norsk politisk historie. Det betyr imidlertid ikke at det ikke lenger gir mening å analysere innvandring til Norge som en egen sjølstendig politisk enhet.

etter 1319, med at kongene da hadde "flyttet utenlands"; Nedkvitne & Norseng 1991: 376, 382, 389, 394, 400, 411 og 414.

Tar vi utgangspunkt i at den reelle unionstida for Norge begynte med kalmarmøtet i 1397, blir spørsmålet hvilken type statsforbindelse Kalmarunionen var? Som nevnt, var unionsmonarkiets grunnleggende mål *over tid* å smelte sammen de tre rikene til én statsenhet. Om det ikke var bevisst til enhver tid hos unionsmonarken og kretsen rundt ham, var det i hvert fall den langsiktige virkningen av politikken som ble ført fra sentralt hold. Steinar Imsen mener det er grunn til å snakke om en ny statsdannelseprosess etter 1397.⁵⁹ I tråd med mitt syn poengterer han at det fans en norsk innenlandsk statsledelse fram til 1398 da sentralledelsen, dvs. monarken med riksseglet, tok permanent sete i Danmark. Det må kunne karakteriseres som et epokeskille i den norske statshistorien, hevder Imsen.⁶⁰ Han legger inn et analytisk skille mellom ”stat” og ”rike”, som han mener er nødvendig for å forstå seinmiddelalderens politiske utvikling.⁶¹ Dannelsen av et unionsmonarki i 1397 innledet en politisk prosess som endte med at den norske middelalderstaten på et eller annet tidspunkt forsvant, mens det norske riket fortsatte å eksistere helt fram til 1814 da en norsk stat ble gjenreist.⁶²

⁵⁹ Imsen 2002: 76-77.

⁶⁰ S.st. 64-65.

⁶¹ Som er et annet skille enn det mellom ”velde” og ”rike”; se s. v.

⁶² Imsen 2002: 59-60. I den forbindelsen er det også verdt å nevne at Haagdomstolen gav Norge medhold i at det aldri hadde opphørt å eksistere som et eget rike fra middelalderen og fram til moderne tid, under behandlingen av Grønlandssaken mellom Norge og Danmark i 1933. Retten slo fast at den politiske utviklingen i løpet av perioden 1380-1814 i *noen grad* (min utheving) utvisket den forskjellen som fra et statsrettslig synspunkt opprinnelig hadde eksistert mellom Norge og Danmark, men at det på en andre side ikke forelå noe som viste at Grønland i perioden, i den grad det var et biland under kronen, ikke skulle betraktes som en *norsk* (min utheving) besittelse. Og retten konkluderte med at det var i kraft av å være konge av Norge at oldenburgmonarken hadde rettigheter over Grønland inntil Kieltraktaten av 1814 og at det var først etter avståelsen av Norge til

Som påpekt av Harald Gustafsson, fortsatte nemlig de tre gamle nordiske rikene — og de to gamle hertugdømmene Schleswig og Holstein — å utgjøre grunnleggende politisk-kulturelle enheter innenfor de to nye nordiske statene som ble dannet på ruinene av Kalmarunionen på 1500-tallet, henholdsvis oldenburgstaten og det svenske riket. Resultatet av Nordens statsrettslige og politiske historie i seinmiddelalderen var *både* gamle riker og nye stater, konkluderer Gustafsson.⁶³ Et rike kunne altså godt utgjøre en *statsdel* i 1500-tallets europeiske stater.⁶⁴ Norge ble etter 1397, og særlig fra 1450, stadig sterkere forankret i ei felles dansk-norsk statsmakt. Og da Kristian 1. i 1460 også ble valgt til greve og hertug i de forente Holstein og Slesvig, fikk denne statsmakta en sammensetning som svarte til den tidstypiske konglomeratstaten under oldenburgdynastiet som kom ut av statsomveltningen i 1536-37.⁶⁵

Der en kan se nedgang og oppløsningstendenser i det gammelnorske statsapparatet etter 1397, kan en samtidig også se omdanning og resultat av en statsprosess mot en ny og annerledes stat, den tidligmoderne europeiske konglomeratstaten bestående av flere kongeriker og fyrstedømmer.⁶⁶ Men nettopp at det er en *prosess* innebærer at det er en utvikling over tid der resultatet ikke var gitt på forhånd. Kongemakta var ikke aleine om å drive statsprosessen. Det riksbærende aristokratiet spilte en sentral rolle i prosessen, og hos den politiske eliten i hvert unionsrike var målet at hvert rike skulle forbli fullt ut sjølstendig. Unionsfelleskapet skulle begrenses til

kongen av Sverige at Grønland ble en dansk besittelse, *Haag-dommen*: 15 og 47.

⁶³ Gustafsson 2000: 334-335.

⁶⁴ Jf. Bonney 1991.

⁶⁵ Imsen 2002: 75-76.

⁶⁶ S.st. 62-76; jf. Cleverd 1999: 59-125.

felles monark og militærallianse.⁶⁷ Etter mitt syn vil det derfor være feil å viske ut grensene mellom de tre nordiske rikene innenfor unionen ut fra kongemaktas mer eller mindre bevisste politikk om å smelte de tre rikene sammen til en enhet. *At kongen var unionell innebar ikke at hva vi kan kalle staten i denne perioden, også entydig var unionell!*

Ut fra ideen om kongens to legemer, kan vi si at den kjødelige unionsmonarken institusjonelt gikk inn i hvert unionsrikes politiske kongelige legeme; altså at kongen regjerte henholdsvis Norge som norsk konge, Danmark som dansk og Sverige som svensk. Og dette var ikke en rein formalitet. Det fans sterke motkrefter i rikene, særlig i Sverige og Norge, mot at Kalmarunionen skulle utvikles til en unionell stat. Den norske og svenske politiske eliten kjempet for å bevare rikene som fullt sjølstendige politiske enheter innenfor unionen der riksgrensene fortsatt hadde politisk og statsrettslig betydning.⁶⁸ Derfor er det etter min mening ikke faglig meningløst eller formelt ”galt” å snakke om innvandring til Norge fra de andre nordiske rikene etter 1397. Innvandring til Norge var faktisk en sentral faktor i den politiske utviklingen i perioden. At jeg har satt skille ved 1397 i framstillingen, er

⁶⁷ Som følge av Danmarks stigende dominans innenfor unionen fikk den danske eliten ikke samme behov for å beskytte sitt rikes og egne interesser innenfor unionen som den norske og svenske.

⁶⁸ Å hevde at Norge med sine atlantiske skattland gjennom personalunionen i 1380 ble en *del av* danske kongedømmet, slik Knud J. V. Jespersen gjør, er derfor etter mitt syn å underkjenne eksistensen av og den samtidige bevisstheten om kongedømmer som sjølstendige politiske enheter i seinmiddelalderen *uavhengig* av den *personen* som til enhver tid fylte monarkrollen; jf. Jespersen 2004: 3. Så personavhengig og institusjonsløs som Jespersens formulering synes å forutsette, var ikke seinmiddelalderens kongedømmer. Jf. også Haagdomstolens kjennelse om at det var i kraft av å være *norsk* konge at den dansk-norske kongen hadde rettigheter over Grønland inntil Kieltraktaten av 1814, se note 62.

altså ikke uttrykk for et syn om at jeg mener det er vanskeligere å klassifisere innvandring *til Norge* i Kalmarunionen, men at betingelsene for hvilken innvandring som skjedde og hvordan den skulle reguleres, ble avgjørende forandret for det norske samfunnet etter 1397.

Skal en bruke moderne statsrettslige kategorier på hvilken unionstype henholdsvis unionsmonarken og rikenes politiske eliter søkte å realisere etter 1397, var det ”forbundsstaten” mot ”statsforbundet” eller ”realunionen” mot ”personalunionen”. En forbundsstat eller realunion vil medføre et tettere fellesskap mellom landene som inngår i den, enn hva tilfellet vil være for et statsforbund eller personalunion. Et politisk fellesskap som følger av forbundsstaten eller realunionen, vil derfor også gjerne åpne for at innbyggere i ett av medlemslandene har flere rettigheter i de andre medlemslandene enn personer fra land utenfor fellesskapet. Slik kan statsrettslige kategorier ha betydning for hvem som klassifiseres som utlendinger/innvandrere i et land og hvilke rettigheter i samfunnet de skal ha. Uten at det var reindyrket, kan en ane en slik statsrettslig motsetning allerede i de to bevarte brevene fra kalmarmøtet 1397. Det såkalte ”kroningsbrevet” bygde på et tett politisk fellesskap mellom rikene med relativ sterk maktkonsentrasjon hos unionsmonarken.⁶⁹ Det andre brevet fra møtet, det såkalte unionsbrevet, forutsatte derimot en strengt avgrenset personalunion med felles monark og gjensidig militær hjelp. Den felles monarken skulle imidlertid styre hvert rike ut fra hva vi kan kalle det enkelte rikets ”konstitusjon”, kongen skulle regjere som *norsk* konge i Norge osv. Akkurat som i osloavtalen fra 1319 opphevet heller ikke unionsbrevet fra Kalmar i 1397 det enkelte riket som en sjølstendig politisk enhet og dermed heller ikke betydningen av *riksgrensene*. Det eneste tilfellet hvor riksgrensene ikke

⁶⁹ NGL 2R. 1. bd. nr. 21.

skulle ha betydning etter unionsbrevet var ved fredløshet, ettersom at en person som ble lyst fredløs i ett rike skulle gjelde som fredløs i alle tre rikene.⁷⁰ Dette punktet var sjølsagt tatt med for å hindre at en fredløs skulle kunne søke tilflukt i et av de andre unionsrikene.

Det var unionsmodellen fra unionsbrevet som ble gjentatt i alle de seinere unionsavtalene mellom to eller tre av de nordiske rikene i seinmiddelalderen. Dette var, som nevnt, den foretrukne modellen for de politiske elitene i rikene. Ingen monark kunne ha håp om å bli anerkjent som unionskonge dersom han nektet formelt å anerkjenne disse grunnprinsippene for det politiske fellesskapet mellom rikene.⁷¹ Noe annet var det sjølsagt at monarken i den daglige politikken stadig brøt prinsippene for en union basert på likestilling og sjølstendighet for det enkelte rike og i stigende grad opptrådte som en dansk monark med mål om å utvide det ”danske imperium”, for å bruke et nylig lansert konsept.⁷²

En unionsmodell bygd på personalunionen gjennomsyrrer bergensavtalen mellom Norge og Danmark i 1450, avtalen som iflg Castberg var det formelle statsrettslige grunnlaget for den dansk-norske unionen.⁷³ Og i den store Halmstadrecessen fra 1483 for kong Hans’ dansk-norske regjering (og som Sverige ble invitert å slutte seg til) var det gjennomført full sjølstendighet for hvert rike i alle sammenhenger, bare kongen og kongevalget skulle være felles. Dessuten ble det avtalt forsvarssamarbeid. Sjølstendigheten var så sterkt gjennomført at det ble avtalt at unionskongen skulle *oppholde seg i*, ikke bare besøke, hvert rike

ett år om gangen.⁷⁴ Halmstadrecessen var i tråd med det norske riksrådets uttrykte politiske mål: en strengt avgrenset personalunion der hvert enkelt lands riksråd var tildelt en sentral plass i riksstyringen, makta til unionsmonarken var sterkt avgrenset og med sterke garantier for indre sjølstyre. Rådet ønsket åpenbart at riksstyret skulle fungere som et innenlandsk kongedømme så langt det var mulig innenfor en personalunion. Det gjaldt sjølsagt også i spørsmål om kontroll med innvandringen til Norge i perioden.

Jeg hevder altså at å ”oppheve” Norge som en egen politisk enhet i seinmiddelalderens nordiske union ut fra et innvandringsperspektiv, vil være å utøve ”vold” mot de realhistoriske forholdene i perioden. Et politisk norsk fellesskap avgrenset overfor omverdenen, inkludert unionspartnerne Danmark og Sverige, bestod. Samtidig, som jeg skriver i kapittel 1 på s. 27, kan ikke innvandring som samfunnsfenomen i middelalderen utelukkende knyttes til hvordan et norsk forvaltningsapparat til enhver tid fungerte. Forholdet mellom innenlandske personer og innvandrere kan ikke *bare* knyttes til administrasjonen som kongedømmet utviklet. Oppfatninger om at noen ”hører til” og andre er ”utenfor” i et samfunn, er resultat av flere forhold enn at det eksisterer et riksomfattende apparat. Jeg har derfor funnet det fruktbart i en innvandringshistorie for middelalderen å spørre i hvilken grad vi kan snakke om et *norsk samfunnsfellesskap* i seinmiddelalderen? Medlemmene i et slik samfunn vil også kunne være bevisste og forholde seg til innvandring.

⁷⁰ NGL 2R. 1. bd. nr. 22.

⁷¹ Ett unntak var Kristian 2. som i 1513 nektet å anerkjenne Norge og den norske eliten som en likeverdig partner i unionen med Danmark. NGL 2.R. 4. bd. 1, nr. 3 og tillegg 1 og 2. Dette var imidlertid utslag av en spesiell maktpolitisk situasjon seint i perioden.

⁷² Bregnsbo & Jensen 2005.

⁷³ NGL 2. R. 2.bd nr. 54.

⁷⁴ NGL 2.R. 3.bd nr. 1. Samme tanke om kongens fysiske tilstedeværelse i hvert rike lå bak punktet i utkastet til ny unionstraktat fra 1436-38 der årets tolv måneder ble delt på de tre rikene slik at kongen i utgangspunktet skulle oppholde seg i hvert rike fire måneder om gangen; NGL 2.R., 1. bd. nr. 88.

ET NORSK SAMFUNNSFELLES- SKAP

Esben Albrechtsen skriver i første bind av verket *Danmark-Norge 1380-1814*, at den nordiske unionen i seinmiddelalderen er ”karakteriseret af en atter og atter fornyet brydning mellem en monarkisk og en aristokratisk oppfattelse af foreningsvilkårene”.⁷⁵ Og han finner det mer fruktbart å se unionens politiske historie innenfor ”denne statsretslige ramme” (som han utdyper mer i detalj) framfor en ”betragtningmåde af forholdet mellem de tre nordiske lande som bestemt af nationale modsætninger”.⁷⁶ Han erkjenner riktignok at det både i Danmark og Norge forekom ”en følelse af samhörighed med land og folk og af at stå i modsætningsforhold til fremmede. Den fandtes tydelig hos den mindre gruppe der tog ansvar for styret, folk der havde del i magten og deres tjenere”.⁷⁷ Albrechtsen hevder imidlertid at ”som helhed har den enkelte dog først og fremmest søgt sin identitet i slægt og stand”. Og han fortsetter: ”Tilløb til en national norsk politik finder vi kun i enkelte tilspidsede situationer hvor flere stænder samvirkede i konflikter om beskatning og udenlandske embedsmænd eller købmænd”.⁷⁸

Jeg slutter meg imidlertid til Sverre Bagge som i en anmeldelse av Albrechtsens bok hevder at Albrechtsen nettopp *ikke* makter å vise at kampen mellom monarken og aristokratiet var en viktigere faktor i unionspolitikken enn konflikten mellom de enkelte rikene.⁷⁹ Den samme Bagge skriver et annet sted at alle samfunnsgruppene i Norge i seinmiddelalderen, både det geistlige og det verdslige aristokratiet samt bøndene, hadde interesser knyttet til nasjonal sjølstendighet.⁸⁰ Dette er helt i

tråd med min egen oppfatning. Og den britiske historikeren Susan Reynolds formulerer et syn på middelalderens samfunnsfellesskap som jeg kan slutte meg helt til. Hun poengterer at “kingdoms in medieval Europe...were perceived by their own inhabitants not just as the territories that happened to belong to kings, but as territories that also belonged to the collective or corporate groups of their peoples” og hun fortsetter med å trekke fram at “all government rested, in both theory and practice, on the advice and consent of its greater subjects, who were supposed to represent the rest.”⁸¹ Middelalderens forvaltningssystem var, iflg. Reynolds, “at every level units...perceived as communities bound by custom and mutual obligation, each of which depended on a lot of collective activity...At every level people of higher status, the richer and more noble, were supposed to take the lead and bear responsibility, but they were also supposed to rule justly in the interest of the community of those under their authority and to consult its senior members”.⁸²

Medlemmene av et slikt samfunnsfellesskap utviklet også en felles identitet. Mitt eget overordnede syn i spørsmålet om hvor langt tilbake en kan finne nasjonale identiteter – og nasjonalisme, har jeg formulert flere steder, og er helt i tråd med hva den britiske historikeren Lesley Johnson skriver, nemlig at problemet ”is not one of determining whether these [national] identities existed in the Middle Ages, but one of discerning what their components and functions were at various times”.⁸³ Dessuten er det behov for å analysere *styrken* eller *gjennomslagskrafta* til den nasjonale identiteten til enhver tid og i ulike situasjoner, ikke minst i forhold til andre kollektive identiteter og

⁷⁵ Albrechtsen 1997: 25.

⁷⁶ S.st.

⁷⁷ S.st.

⁷⁸ S.st.

⁷⁹ Bagge 2000: 283.

⁸⁰ Bagge 2001: 354-355.

⁸¹ Reynolds 2005: 57; jf. òg Reynolds 1984.

⁸² Reynolds 2005: 57.

⁸³ Johnson 1995: 15; jf. Moseng, Opsahl, Pettersen & Sandmo 1999: 255-260 og Moseng, Opsahl, Pettersen & Sandmo 2003: 320-325, samt Reynolds 2005.

fellesskapsfølelser. Og behovet for en slik analyse gjelder både for det enkelte individ og for ulike sosiale grupper og sjikt. Et sentralt spørsmål vil være om det er snakk om terminologisk, det vil si en ytre, ikke innholdsmessig likhet, og ikke en begrepsmessig, det vil si en indre, innholdsmessig likhet mellom eldre og moderne bruk av begrepene ”nasjon” og ”nasjonal identitet”. Med mindre en kan belegge det første, bør en studere innhold og intensitet i begrepene gjennom ulike historiske perioder, ikke forbeholde dem for én periode. Det er som med ”stat” og ”grense” også her et spørsmål om å *historisere* begrepene, dvs. å undersøke egenart og likheter for dem i ulike historiske epoker. I motsetning til Anthony D. Smith vil jeg derfor snakke om nasjonale identiteter, ikke ”ethnier”, også i førmoderne tid.⁸⁴

Interessefellesskapet mellom de norske samfunnsgruppene var grunnlag for at de kunne opptre samlet overfor sosiokulturelle og politisk-administrative forhold som kunne oppfattes som å true den nasjonal sjølstendigheten. Slike reaksjoner ble ofte rettet mot utlendinger som satt i politiske eller økonomiske posisjoner i Norge. Et gjennomgående anklagepunkt var påståtte brudd på norsk lov. Å nyte felles lov var noe av det mest identitets- og fellesskapsdannende i middelalderen. At Norge hadde hatt en felles landslov helt siden 1274, som et av de første rikene i Europa, gav dermed et sterkt bidrag til å opprettholde og videreutvikle en norsk fellesskapsfølelse. Norges identitet som rike i unionstida ble derfor i særlig grad knyttet til Landsloven, både i myndighetenes og befolkningens bevissthet. Bevisstheten om at det fans en egen norsk lovsfære og –tradisjon stod fast gjennom hele unionstida. På samme måte som grunnlovskonservatismen ble et vern for norsk selvstendighet i åra etter 1814, ble lovkonservatismen et vern om norsk

⁸⁴ Jf. for eksempel Smith 1986.

identitet og fellesskapsfølelse i seinmiddelalderen.⁸⁵

At Bagge, som mange andre, hevder at interessefellesskapet mellom de norske samfunnsgruppene i seinmiddelalderen ikke var sterkt nok til at de maktet å opptre samlet til forsvar for norsk politisk sjølstendighet i det lange løp, er en annen ting.⁸⁶ Det er ikke plass eller grunn her til å drøfte nærmere Bagges syn, men det er uansett ikke noe argument mot at det eksisterte et norsk samfunnsfellesskap i perioden.⁸⁷ At et samfunn og et rike blir underlagt en sterkere motpart, gir ikke automatisk grunnlag for å underkjenne eksistensen og levedyktigheten til et slikt samfunn og rike. Levedyktigheten og selvpoppoldelsesdriften til det norske samfunnsfellesskapet i seinmiddelalderen kom blant annet til uttrykk gjennom befolkningens reaksjon og til dels motstand mot utlendinger i norsk forvaltning. Det var en motstand som både den politiske eliten og den øvrige befolkningen i Norge ofte begrunnet med ønsket om at den

⁸⁵ Det samme gjaldt ikke minst også etter statsomveltningen i 1536-37; Moseng, Opsahl, Pettersen & Sandmo 2003: 145-155. Som et apropos kan nevnes at den svenske historikeren Klas Åmark fant det verdt å poengtere i en anmeldelse av de siste bindene av Aschehous norgeshistorie fra midten av 1990-tallet, at det ”finns...skäl att betona att det funnits ett norsk samhälle och en norsk kultur lika långa som ett danskt eller ett svensk, även om det norska samhället inte legat till grund för en självständig statsbildning mellan 1319 og 1905”; Åmark 2001: 411. Jeg vil imidlertid protestere mot Åmarks utsagn om at det ikke eksisterte en norsk statsdannelse mellom 1319 og 1905. At det ble etablert en egen norsk stat i 1814, kan knapt bestrides. Videre vil det neppe falle Åmark eller andre svenske historikere inn å mene at Sverige ikke utgjorde ”en självsändig statsbildning” etter 1319 eller 1389/97. Anders Fröjmark formulerte det slik nylig: ”Även om Sveriges identitet och status som kungarike knappast i egentlig mening var hotade under unionstiden var Sverige i någon mån osjälvständigt – ungefär som Norge under unionstiden 1814-1905.”; Fröjmark 2005: 713. Det samme kan sies om Norge i perioden 1388/97-1537.

⁸⁶ Jf. Bagge 2001: 355.

⁸⁷ Noe da heller ikke Bagge hevder!

gammelnorske samfunnsordenen skulle bestå. Og denne motstanden var utvilsom reell og ingen konstruksjon av norske historikere i moderne tid for å finne sydebukker for Norges nedgang. Et sentralt poeng i min behandling av innvandringen til Norge i seinmiddelalderen er at den økende motstanden i perioden sprang ut av en politisk utvikling der innvandring i mye sterkere grad enn tidligere, og også seinere, i tidlig ny tid, ble *politisert*.

Bevisstheten om og styrken til et eget *norsk* samfunn innenfor en politisk union med Danmark, kommer tydelig fram i Jørgen Bjelkes opprop til det norske folk foran krigen i 1658. Oppropet, utstedt i Jørgen Bjelkes og hans fars navn samt stattholderen Nils Trolles, er avslørende for *troen* på styrken i den norske identiteten blant befolkningen sjøl etter en flere hundre år lang politisk union med Danmark og over hundre år etter sjølstendighetstapet i 1537, men også på *eksistensen* av en norsk fellesskapsfølelse. Blant annet sies det med henblikk på de nylig avståtte norske provinsene: ”Vi er jo ett folk, een nation, som udi mange hundrede aar haver levet vel under een konge, haver havt vores næring og handel med hinanden, ved fryndskap og frændskap incorporeret, saa vi ikke uten vores egen tilfælles fortred og skade, respekt og foragt kan separeres og adskilles.”⁸⁸

Jeg har tidligere argumentert for at den århundrelange bevisstheten om et norsk samfunnsfellesskap kan kategoriseres som en *politisert territoriell identifikasjon*.⁸⁹ Utgangspunktet er den svenske historikeren Ralf Rönquist's skille mellom to typer av slik identifikasjon: ”statsnasjonalisme” og ”etnonasjonalisme”. Etnonasjonalismen

blir definert av Rönquist som et etno-territorielt kollektivs streven etter å kontrollere det territoriet som medlemmene av kollektivet setter i forbindelse med den etniske identiteten og der etablere en sjølstendig eller autonom politisk enhet.⁹⁰ Dette har stor betydning for det overordnede spørsmålet om oppfatning og regulering av innvandring til et norsk territorium i seinmiddelalderen. Aksepterer en at nordmenn forfektet en etnonasjonalisme middelalderen igjennom, gir dét, etter mitt syn, grunnlag for å behandle Norge som en *egen* enhet i spørsmål om innvandring også i seinmiddelalderen. Sjøl om unionskongen Norge var underlagt i perioden, strebet etter å innlemme landet i en større enhet, var det norske motkrefter mot dette. Nordmenn kjempet for å opprettholde det norske rikets politiske sjølstendighet mellom 1397 og 1537, og ei vesentlig side av dette var et mål om å begrense visse deler av den innvandringen til landet som fulgte av unionen. At nordmenn i det lange løp måtte gi tapt for unionsmonarkens bestrebelse for å innlemme Norge i en sterkere sentralisert stat, gir ikke grunn til å overse den forutgående politiske kampen og prosessen.

Hvilket metodisk og empirisk grunnlag ligger så til grunn for konklusjonene mine?

KILDER, TEORI OG METODE

Kildene til avhandlingen er i hovedsak diplomer, lover, jordebøker, annaler, krøniker og sagaer. Jeg har bare brukt trykte kilder. Kildene er analysert gjennom tradisjonell kildekritikk, også kalt ”den historiske metoden”, som avgjør i hvilken grad en kilde kan brukes for å besvare et gitt spørsmål eller til en spesiell undersøkelse.⁹¹ Samlet sett gir alle de ulike

⁸⁸ Johnsen 1924: 259-260. Hos Johnsen står det ”despekt”, som må være feil for ”respekt”; jf. Opsahl 2002a. ”Fryndskap” betyr ”venner”, ”slektskap”; Kalkar 1881: 791.

⁸⁹ Opsahl 2002a: 116-117.

⁹⁰ Rönquist 1990: 25. Iflg Rönquist er manglende skille mellom de to typene nasjonalisme ”statsnasjonalisme” og ”etnonasjonalisme”, grunnen til mye av uenigheten om hvor gammel nasjonalismen er; s.st.: 29.

⁹¹ Jf. Dahlgren & Florén 1996: 184-192.

kildetyperne innblikk i oppfatninger og holdninger overfor utlendinger og innvandrere i Norge i middelalderen. Lovene er en svært viktig kildekategori når det gjelder bl.a. spørsmålet om *regulering* av innvandringen, og også spørsmålet om hvilke rettigheter og plikter som innvandrere hadde i Norge. Jeg tok initiativet til at Kjeldeskriftavdelingen i Riksarkivet utarbeidet en elektronisk database over utlendinger i Norge i middelalderen, bygd på navneregistre til *Diplomatarium Norvegicum*. Disse er ikke fullstendige, særlig registrene til de første bindene er upålitelige. Alle personer oppført i registrene ble ført inn i databasen, én post for hvert belegg. Det ble lagt inn en merknad dersom en person muligens var utenlandsk. På lang sikt er målet at den foreløpige databasen skal utvikles til å bli et digitalt søketilbud på nettet. Basen brukte jeg til å hente ut opplysninger om enkeltpersoner.

Omfanget av innvandring har ofte stor betydning for hvordan innvandrere oppfattes og behandles i mottakerlandet. Det ville derfor ha vært av stor interesse å anslå hvor mange innvandrere som kom til Norge i de ulike delene av middelalderen. Den tilgjengelige databasen var imidlertid ikke bygd opp på en måte som gjorde det mulig å gjøre meningsfulle kvantifiseringer for mine mer overordnede spørsmål. Jeg vurderte registrenes oppbygging, kvalitet samt arbeidsbyrde og fant at det ikke var forskningsøkonomisk forsvarlig å videreutvikle databasen for å kunne gjøre kvantitative overslag til mitt bruk. Et helt grunnleggende problem i den forbindelsen er usikkerheten som rår om hvor mange innbyggere middelalderens Norge hadde. Et annet problem er at flere innvandrergrupper, for eksempel svensker fra breiere sosiale sjikt, neppe har blitt fanget opp av det bevarte kildematerialet. Jeg vurderte kvaliteten på det samlede kildegrunnlaget for hele perioden og hvilke eventuelle muligheter for informative eller illustrerende kvantitative overslag som forelå.

Ut fra dette valgte jeg en rein kvalitativ framstilling.⁹²

Framstillingen er derfor basert på tradisjonell *kvalitativ* historieforskning og skrevet innenfor den teoretiske og metodiske ramma "empirisme", slik den framstilles av den britiske historikeren Stephen Davies: "The central doctrine of empiricism (is) that true knowledge of the world comes ultimately from sense impression...it is an answer to the question: 'What do we know (or can we know) and how do we know it?'... Empiricism is the argument that our knowledge of the world depends upon, and is derived from, experience or observation; that is the evidence of the senses.... Empiricism implies the correspondence theory of truth. This states that a proposition or idea is true, if, and in so far as, it corresponds to a physical reality and that it is perceptions, direct or relayed, which tell us if an idea or proposition corresponds to reality."⁹³ Empirisme er derfor, som Davies korrekt påpeker, en epistemologisk doktrine. Det er en teori både om kunnskap og om *hvordan* en oppnår kunnskap: Hva vet vi eller kan vi vite, og hvordan vet vi det?⁹⁴

Av empirismens grunnsetning om at vi bare kan oppnå kunnskap gjennom erfaring (inkludert observasjon)/ eksperimenter følger logisk at empirismen er knyttet til den induktive metode, som i kortform betyr å slutte fra det spesielle til det generelle. Kunnskap etablert gjennom den induktive metode blir oppfattet å være "sann" på en tentativ eller foreløpig måte. Utover de helt basale fakta om hendelser og liknende, skal en innenfor historiefaget formulere seg om sannhet med formuleringer som "ja, så langt vi vet,

⁹² Jf. Hudson 2000: 21, der fordeler og ulemper med å bruke kvantifisering i historieforskningen blir summert opp.

⁹³ Davies 2003: 1. Davies kaller "empirisme" for en teori; s.st. Se også Alvesson & Sköldberg 1994.

⁹⁴ Davies 2003: 1.

fordi...”. Induktive slutninger er ment å skulle bevege seg fra mindre til større sikkerhet. Dette gjøres gjennom hva Davies kaller ”the inductive cycle” som jeg finner i hovedtrekk langt på veg faller sammen med hypotetisk-deduktiv metode.⁹⁵ Betegnelsene ”induktiv” og ”deduktiv” må nemlig ikke forstås dit hen at en induktiv og en hypotetisk-deduktiv metode helt utelukker hverandre. Hypoteser kan avledes av hva en iakttar i det empiriske materialet eller fra teorier som i stor utstrekning bygger på empiriske iakttakelser. På den andre sida fins det ingen rein induktiv metode i betydningen at en forsker nærmer seg et materiale helt uten forutsetninger.⁹⁶ Jeg følger dessuten Jon Elster et godt stykke når han hevder at hermeneutikk *ikke* står i motsetning til den hypotetisk-deduktive metode. Hermeneutikkens metode er hypotetisk-deduktiv, men i en noe løsere forstand enn naturvitenskapelig metode.⁹⁷ Hermeneutikken skal prøve hypoteser som angår menneskelig tanke og mening og kan oppfattes som et spesialtilfelle av den hypotetisk-deduktive metoden.⁹⁸ Det viktigste resultatet av den induktive syklusen er at området med relativ sikker viten øker. Dette er en framgangsmåte som har blitt brukt overalt der empiriske metoder har blitt brukt på studiet av fortida, dvs. innenfor historiestudiet.⁹⁹

⁹⁵ S.st. 4-5 og 129; Om hypotetisk-deduktiv metode og dens forhold til induktiv metode jf. Føllesdal & Walløe 1977. Her kommer dessuten Karl Poppers falsifikasjonstese inn. Popper, som avviste induksjon og krevde at den skulle erstattes av deduksjon, formulerte en falsifikasjonstese som hevder at hypoteser aldri blir bekreftet. De blir enten avkreftet eller forblir gjetninger. Dette er samtidig ei demarkasjonslinje mellom vitenskap og pseudovitenskap, iflg. Popper. Bare førstnevnte behandler utsagn som kan falsifiseres; Popper 1979, jf. Føllesdal & Walløe 1977: 67 og Alvesson & Sköldberg: 28-29.

⁹⁶ Dahlgren & Florén 1996: 181.

⁹⁷ Elster 1979: 105-108; jf. Dahl 1986: 31.

⁹⁸ Jf. Kjeldstadli 1999: 129.

⁹⁹ Davies 2003: 5.

Empirisme avviser *ikke* teori, men hevder at empiriske fakta overstyrer teorien. Fakta går forut for teori og generelle regler i stedet for den motsatte vegen.¹⁰⁰ Fordi fortida er tapt for alltid i en viss mening og ikke kan erfares direkte, må historikeren bruke de fysiske spor og merker som fortidas mennesker har etterlatt seg, dvs. levninger. Det er studiet av disse levningene som kan gi oss kunnskap, om enn tentativ, om fortida. Ved å stille spørsmål til levningene blir de til historiske kilder. Et slikt funksjonelt kildebegrep blir sett på som mest fruktbart for historisk forskning, blant fordi det retter søkelyset mer mot ulike analysemetoder enn mot iboende egenskaper ved materialet. Det er ikke materialets egne egenskaper som skal avgjøre hvordan det kan og må brukes, men forskeren.¹⁰¹ En rekonstruksjon av fortida kan uansett ikke skje vilkårlig, men på en bestemt måte for at en skal kunne hente ut mest mulig ut av de bevarte kildene og unngå de største fellene eller problemene. Innenfor denne metoden er det utviklet ei rekke hjelpedisipliner, som for eksempel diplomatikk, paleografi og heraldikk.¹⁰² Her er det nødvendig med et materielt kildebegrep i tillegg til det funksjonelle; det vil si hvilke egenskaper kildene har i seg og hva dette har å si for hva en kan få ut av kildene.¹⁰³ For middelalderstudier er det også som regel nødvendig å ha spesielle språkkunnskaper. På norsk har Ottar Dahl framstilt en slik systematisk metodelære for historieforskningen.¹⁰⁴ Dahl karakteriserer grunnoppfatningen som ligger til grunn for framstillingen for ”kritisk empirisme”. Han

¹⁰⁰ S.sted: 4.

¹⁰¹ Jf. Dahl 1980: 31-33, Kjeldstadli 1999: 37 og Kaldal 2003: 64-68.

¹⁰² Davies 2003: 6.

¹⁰³ Kaldal 2003: 65-66; Narve Fulsås har bl.a.

kritisert historikers bruk av et materielt

kildebegrep og argumentert for at historikere i

stedet gjennomfører et funksjonelt syn på kildene

fullt ut; Fulsås 2001 og 2002. Han fikk tilsvar av

Ottar Dahl og Sivert Langholm; Dahl 2001 og 2002

og Langholm 2001 og 2002.

¹⁰⁴ Dahl 1980.

betoner nødvendigheten av å konfrontere teorier med konkret observasjonsmateriale, samtidig som han understreker samspillet mellom de ulike teoretiske elementer i forskningsprosessen. Det siste er en kritikk av en tendens til å betrakte ”kildekritikken” isolert fra teoridannelsen.¹⁰⁵ Knut Kjeldstadli ser ut til å gå enda et skritt lenger når han hevder at empiri er viktig, men at teori ikke bare skal være et sluttprodukt, men også et nødvendig utgangspunkt for historisk forskning.¹⁰⁶

En definisjon av en generell vitenskapelig teori kan være: en helhet av oppfatninger der den innbyrdes sammenheng av oppfatningene er gjort eksplisitt. Det som karakteriserer en teori, er derfor at den gjør det klart hvordan de forskjellige oppfatningene som inngår i den, avhenger av hverandre.¹⁰⁷ Vitenskapelige teorier kan formuleres med ulik grad av gyldighet, fra det helt generelle til utsagn som er avgrenset i tid og rom.¹⁰⁸ Ambisjonsnivået for historikere er vanligvis mer beskjedent enn å utvikle allmenne, generelle teorier. Som Ottar Dahl framholder, medfører de historiske problemenes egenart at teorier om historiske forhold blir av singulær eller partikulær art. Historiske teorier vil derfor være knyttet til enkeltfenomener og bestemt til individuelle rom-tid-punkt eller -områder.¹⁰⁹

Det tids- og stedsavgrensede ved historiske teorier har fått Ingar Kaldal til å problematisere det generaliserende trekket ved en teori. Teori som generalisering gjelder ikke bare spørsmålet om *hvorfor* noe har skjedd, men også *hva* og *hvordan*. Dette kan også uttrykkes generelt og allment, poengterer Kaldal. Teori kan også være en måte å beskrive og framstille noe på, i tillegg til å forklare. Målet med historiske analyser er å forstå eller forklare

hendelser eller prosesser slik de har utspilt seg i bestemte tid- og rom-sammenhenger. Dermed blir en teori historisk dersom den sier noe om et bestemt emne, at den er ment å skulle tolke og forklare det individuelle og spesifikke ved det studerte fenomenet. I så fall blir teori som *generalisering* svekket.¹¹⁰ Derimot blir en teori med dette mer *konkret*.¹¹¹ Her er det imidlertid viktig å presisere at alternativene ikke er mellom det helt generelle og det helt enestående. Teorier kan ha ulike pretensjonsnivå, der noen teorier er mer singulære enn andre. En begrensning i tid og rom kan jo gjelde store enheter og en lang epoke. Det vil derfor være villedende å si at historikere *bare* uttaler seg om den unike begivenheten. De er *også* opptatt av mellomnivået, det som er kalt ”begrensede regelmessigheter” eller ”begrensede generaliseringer”.¹¹² Historikere bidrar dessuten også til teoridannelse sjøl om de ofte skriver singulært.¹¹³

Knut Kjeldstadli definerer en historisk teori på følgende måte: Den er uttrykkelige og sammenhengende systemer av begrep og kategorier, som tjener til å plassere og forklare bestemte historiske fenomener og kilder, men som ikke uten videre og fullt ut kan avledes av kildene.¹¹⁴ En teori kan være *utgangspunkt* for en forskningsprosess med karakter av hypotese/spørsmål, eller være et *resultat* med karakter av påstander om sammenhenger med mer eller mindre sterke pretensjoner om sannhet.¹¹⁵ Samtidig kan det hevdes at verdien av en teori ikke først og fremst bør vurderes ut fra om den er sann eller ikke, men ut fra hvor nyttig den er. Nyttan av en teori er i første rekke at den produserer problemstillinger, ikke at den forklarer.¹¹⁶ Uansett går ingen historiker, som nevnt, til

¹⁰⁵ S.sted: 10-11.

¹⁰⁶ Kjeldstadli 1999: 133.

¹⁰⁷ Føllesdal & Walløe 1977: 53.

¹⁰⁸ Kjeldstadli 1999: 132.

¹⁰⁹ Dahl 1980: 83; jf. s.14-30.

¹¹⁰ Kaldal 2003: 129.

¹¹¹ Dahlgren & Florén 1996: 91.

¹¹² Kjeldstadli 1999: 106.

¹¹³ Jf. s.sted: 107-112.

¹¹⁴ S.sted: 131.

¹¹⁵ S.sted: 133 og Dahl 1986: 25.

¹¹⁶ Dahlgren & Florén 1996: 94-96.

et stoff uten en tanke om hva en søker etter og hvordan en vil gå fram i jakta på det.¹¹⁷ Det dreier seg om problemstillinger, hypoteser og eventuelt mer eller mindre utviklete og omfattende teorier. Sjølv hadde jeg forskningserfaring hovedsakelig fra seinmiddelalderen før jeg begynte på innvandringshistorien. Innvandring til Norge hadde jeg først og fremst møtt og analysert i forbindelse med utenlandske aristokrater som kom til landet som følge av politiske forhold i seinmiddelalderen, og hanseatene. Arbeidet med innvandringshistorien gav meg mulighet til å studere innvandring til Norge i et større perspektiv, både i tid og rom. Fra arbeidet med norsk og nordisk politikk i seinmiddelalderen var jeg godt kjent med *negative* reaksjoner i Norge på innvandring av utenlandske menn til landet. I den foreliggende avhandlingen har jeg imidlertid vært bevisst i forsøket på å ta utgangspunkt i innvandring som et allment fenomen, som kunne vekke både positive og negative reaksjoner, og gi både positive og negative følger.

Gjennom arbeidet har jeg utviklet et syn om sammenhenger mellom sentrale elementer som kan karakteriseres som en historisk teori. Teorien har fungert som et *utgangspunkt*, samtidig som den framstår som et *resultat* av undersøkelsen. Den opprinnelige teorien har nemlig blitt justert som følge av arbeidet. I teorien inngår begreper som skal hjelpe en til å forstå og trenge inn i det en studerer. Begreper kan i historiske analyser brukes til å markere hva som er vesentlig ved en prosess.¹¹⁸ Sentrale begreper i min teori er "territorialitet", "grense", "nasjonal identitet" og "fellesskap". Alle begrepene er omtalt i det foregående og blir enda mer drøftet i den videre framstillingen, særlig kapittel 1. Det norske kongedømmet var ingen "naturgitt" enhet, samtidig som geografien må ha spilt en betydelig rolle for utviklingen av et fellesskap av nordmenn knyttet til et

territorium, "nordmennenes land", rundt år 900. Dette fellesskapet må også ha vært bundet sammen av sosiale og trolig økonomiske faktorer. Fellesskapet bidrog til å utvikle en bevissthet eller identitet om å tilhøre éi folkegruppe, nordmenn, som var avgrenset overfor andre folkegrupper. Denne identiteten ble særlig, men ikke utelukkende, aktivisert i møte med andre grupper. Ottar kunne rundt år 900 også regne opp et sammenhengende territorium som nordmennenes land. Grensene for nordmennenes land var på dette tidspunktet ennå ikke fysisk fiksert, men flytende alt etter hvor langt nordmennenes bosetning og næringsvirksomhet til enhver tid strakk seg. Samtidig har jeg ikke vært så styrt av teorien at jeg ikke har kunnet "gå ut" av den i kapitlet om Nordkalotten. Her analyserer jeg jo nordmennene som *innvandrere* til andre folkegruppers område i stedet for som innenlandske på sitt eget territorium.

Allerede norske landskapslover hadde bestemmelser som regulerte rettigheter og plikter for folk som kom *utenfra*, det vil si personer som var utenfor det territorielt bundne samfunnsfellesskapet som loven gjaldt for. I løpet av tidlig- og høymiddelalder gjennomløp nordmennenes land en politisk prosess som skapte en politisk enhet, et norsk kongedømme. Denne politiske enheten forsterket og bygde ut den territorielle bevisstheten om et *norsk* territorium og en *norsk* felles identitet. Trass i sosiale, politiske og økonomiske forskjeller mellom samfunnsgrupper i Norge, eksisterte det likevel en norsk fellesskapsfølelse og identitet mellom disse gruppene, som kunne mobiliseres i bestemte situasjoner. Det gjaldt ikke minst i møte med folk som vandret inn til Norge der spørsmålet om rettigheter og plikter for slike sammenliknet med innfødte nordmenn, stod sentralt. Nordmenn i middelalderen var seg *bevisst* fenomenet innvandring, men var ikke i utgangspunktet negativt innstilt. Motstand kunne komme til uttrykk

¹¹⁷ Jf. s.sted: 181.

¹¹⁸ Kaldal 2003: 132.

hos nordmenn, både styrende og befolkningen, dersom innvandrete personer ble oppfattet som en politisk eller økonomisk trussel. Slik motstand kom først og fremst til uttrykk i seinmiddelalderen da Norge var medlem av Kalmarunionen. Fram til 1397 hadde sentralmakta, kongedømmet, og det norske samfunnet utgjort et *norsk* politisk, økonomisk og sosialt fellesskap. Den nordiske unionen brøt dette fellesskapet ved at kongemakta nå ble nordisk unionell og i økende grad danskorientert og –dominert. Den politiske koplingen mellom det norske kongedømmet og det norske samfunnsfellesskapet var imidlertid såpass robust at nordmenn fra ulike sosiale grupper kjempet for å bevare Norge som en suveren politisk enhet innenfor unionen, territorielt avgrenset overfor omverdenen, inkludert unionspartnerne. Det gjaldt ikke minst i forhold til innvandring. I det spørsmålet var det ei fast norsk linje at unionen *ikke* skulle oppheve betydningen av riksgrensene (bortsett fra når det gjaldt fredløshet) eller åpne for en innvandring fra unionspartnerne som betydde en svekkelse av nordmennenes kontroll med og styring av eget rike. Et klart uttrykk for eksistensen av et norsk samfunnsfellesskap i perioden var at den norske eliten gang på gang kunne hente støtte i den øvrige norske befolkningen i kampen for å bevare norsk politisk sjølstendighet. I den kampen ble en norsk identitet uttrykt av flere grupper og også forsøkt mobilisert på en måte som avslører at en slik identitet må ha eksistert i perioden. Dette er utdypet mer i detalj i kapittel 6 og 9. Som nevnt oppsummerer jeg i kapittel 6 innholdet i og følgene av innvandring til Norge fram til 1397, mens jeg i kapittel 9 tar for meg det samme for seinmiddelalderen, men også skisserer trekk som gjelder for hele middelalderen. En kan si at teori og teoribruk er grunnleggende i dagens historieforskning. Å ha en *gjennomtenkt* eksplisitt teori *kan* være et verktøy mot å være utlevert egne halvt bevisste fordommer/forstillinger i forskningsprosessen. Som Jens Arup Seip

én gang formulerte det: Ett skille mellom god og dårlig historieforskning er at den siste er opptatt av å gi uttrykk for egne fordommer, den første av å forstå andres.¹¹⁹ En ”mistankens hermeneutikk” må altså også rettes mot oss sjøl som arbeidende historikere, mot våre egne ideologiske preferanser og forhåndslagde modeller, teorier og begreper.¹²⁰ Å reflektere over valg og bruk av teori kan bidra til å avdekke sider av dette.

Like fullt er det neppe en kontroversiell påstand at flertallet av historikere, inkludert meg sjøl, befinner seg innenfor den samme overordnede historisk-metodiske ramma fundert på empirisme slik den er definert av Davies. Dette er da også et viktig poeng hos Davies, nemlig empirismens standhaftighet. Empirismen har vært angrepet helt siden den ble etablert som en teori for å studere og rekonstruere fortida, iflg ham. Davies’ påstand er at det ennå ikke har kommet noen reell alternativ metode eller teori for studiet av fortida. All ”ny” historie, som kulturhistorie, kjønns historie og innføring av makroøkonomi og statistikk innenfor økonomisk historie, har til dels vært karakterisert som et angrep på empirismen. I praksis har det betydd at empirismen har blitt tilpasset og brukt på nye felt av menneskenes fortid eller at den empiriske metoden har blitt mer raffinert eller forbedret, ifølge Davies. Kanskje den vanligste misforståelsen hos kritikerne av empirismen er den manglende evnen til å skjelve mellom mål og intensjoner på den ene sida og hva som virkelig oppnås på den andre. Blant historikerne sjøl er kanskje den hyppigste grunnen til misforståelse *sammenblandingen mellom emne og metode*. Det er en utbredt tendens til å identifisere empirisme (en metode) med en spesiell type emner eller en spesiell skrivestil og retorikk. Så lenge historie er definert på en kvalitativ måte til å handle om sannhet, vil imidlertid enhver historiker

¹¹⁹ Seip 1983: 11.

¹²⁰ Fulsås 2001: 244.

bli tvunget til å bruke empiriske metoder, hevder Davies. Empirismen er del av en videre tradisjon for en undersøkende, kritisk tilnærming til å forstå verden. De aller fleste historikere vil være knyttet til denne tradisjonen. Det er også grunnen til å at de vil forbli i hovedsak empirister, konkluderer han.¹²¹

Davies peker på at det fortellende, det narrative, er en sentral del av empirisk historie.¹²² Til min framstilling knytter det seg særlig to spørsmål når det gjelder sjanger: den norsknasjonale ramma uttrykt bl.a. ved en tradisjon for bindsterke norgeshistorier og forskjellen mellom en vitenskapelig og en populærvitenskapelig framstilling.

FRAMSTILLINGSFORM: METODOLOGISK NASJONALIS- ME; VITENSKAPLIG VERSUS POPULÆRVITENSKAPLIG

Trass i at historieforskningen siden 1960-tallet har tatt opp nye temaer som klasse eller kjønn, har det nasjonale perspektivet i stor utstrekning fortsatt å være ei ramme rundt europeiske historikers arbeid.¹²³ Historiefaget i de fleste land er sterkt bundet til nasjonen/nasjonalstaten fordi faget tradisjonelt har vært betydelig forankret i nasjonsbygging. Sjøl om historieforskningen stort sett har forlatt det tidligere målet om å legitimere bestemte nasjonsbyggingsprosjekt, skrives moderne historie ofte fortsatt som en historie om en bestemt nasjonalstat eller om nasjonalstatenes forhold til hverandre. Historieforskningen er fremdeles sterkt påvirket av den metodologiske forutsetningen at en bestemt nasjon skal utgjøre den konstante observasjonsenheten gjennom alle historiske forvandlinger eller omdanninger. Nasjonen skal være ”gjenstanden” som

historieforskningen skal avdekke forandringene til.¹²⁴

Avhandlingen er opprinnelig skrevet som første del av første bind i trebindsverket *Norsk innvandringshistorie*.¹²⁵ Arbeidet kan dermed i utgangspunktet oppfattes å gå inn i en tradisjon med å skrive flerbinds norgeshistorier.¹²⁶ Francis Sejersted hevder at et påfallende trekk ved norsk historiografi er en sterk tradisjon for å skrive flerbindsverk om Norges historie. Sejersted oppfatter dette som et norsk utslag av den allmenne funksjonen moderne historieskriving og –forskning har hatt for å skape en nasjonal identitetsfølelse. Han peker på at Sverige ikke har en tradisjon av liknende art og hevder at Danmark bare har tilløp til det. Sejersted kopler den norske verk- tradisjonen til den norske nasjons- byggingshistorien som han kaller ”spesiell”. Det ”spesielle” vil Sejersted blant annet se i sammenheng med at ”Norge først i 1905 fikk sin fulle selvstendighet”.¹²⁷ Jeg vil imidlertid snu på påstanden og hevde at det er Sverige som skiller seg ut med en særpreget tradisjon på feltet av de skandinaviske landene ved at det har kommet ut få og ingen nyskrevne flerbinds svergehistorier siden 1960-tallet. Etter mitt syn har nemlig Norge og Danmark en lik tradisjon på området.¹²⁸

¹²⁴ Wimmer & Schiller 2002: 305.

¹²⁵ Kjeldstadli (red.) 2003.

¹²⁶ Sjøl om verket strengt tatt er mer på linje med ”temaverk” som for eksempel *Norsk utenrikspolitikkens historie* som ble utgitt i seks bind i åra 1995-1997, og *Norges landbrukshistorie* som kom i fire bind i 2002.

¹²⁷ Sejersted 1995.

¹²⁸ I Sverige ble det utgitt et 15-bindsverk påbegynt utgitt i mellomkrigstida og ferdigstilt i 1945. I 1960-åra kom så *Den svenska historien* (1966-68) som ble videreført og trykt opp på 1990-tallet. Sejersted ramser opp følgende norske verk: P.A. Munchs *Det Norske Folks Historie* (1852-63), O.A. Øverlands *Illustreret Norges Historie* (1885-95), *Norges historie fremstillet for det norske Folk* (1909-17), *Det norske folks liv og historie* (1929-38), *Vårt folks historie* (1961-64), (*Cappelens Norges Historie* (1976-80) og *Aschehougs Norgeshistorie* (1994-98); alle de fem sistnevnte verkene har flere forfattere. Jeg er noe skeptisk til å

¹²¹ Davies 2003: 128-129.

¹²² S.sted: 127.

¹²³ Berger, Donovan & Passmore 1999: 292.

Utvider vi horisonten til Finland, forsterker det bare Sveriges særstilling på området i

plassere Munchs verk på linje med de seinere flerbinds norgeshistorieverk, både ut fra omfang og sjanger. Men Sejersted vil ha ham med som en av ”de sentrale nasjonsbyggerne i Norge”; Sejersted 1995: 316. Ut fra dét kriteriet kan en imidlertid undre seg over at Sejersted ikke regner med Ernst Sars’ *Udsigt over den norske Historie* (1873-91). Også Øverlands verk kan, etter min mening, med vektige grunner utelates fra lista, all den stund Øverland skreiv verket aleine og ikke var universitetshistoriker. På dansk grunn kan Erik Arups ufullførte *Danmarks historie* (1926-55) i en viss forstand oppfattes som et dansk motstykke til Munchs verk, som én historikers framstilling av en begrenset periode av hjemlandets historie. Det var først med Arup at det ble skrevet en enkelt historikers samlede syn på Danmarks historie; Manniche 1981: 386. Samtidig skildret Arup oppbyggingen og utviklingen av det danske samfunnet fra et bondeperspektiv og skrev i en meget bevisst opposisjon til datidas konservative nasjonalister og for eksempel deres anti-tyskhet. Arups perspektiv er en alternativ framstilling av nasjonsbygging, det arbeidende folk – spesielt bøndenes nasjonsbygging. Takk til universitetslektor Anders Bøgh, Aarhus universitet, for informasjon om Arup. Arup kan dermed trygt karakteriseres som en nasjonsbygger, og med *elementer* i sin historieskriving som er beslektet med både Sars’ og Halvdan Kohts perspektiv. Noe annet er at der Munch er ”nær-synt” empirisk, bruker lupe for å låne et bilde fra Jens Arup Seip, er Arup syntetiserende, og dessuten skrev de jo i ulike tidsepoker. Når det gjelder flerbindsverk av danmarkshistorier er det utgitt følgende: *Danmark Riges Historie* (1896-1907), *Scultz Danmarkshistorie* (1941-43) som var utgitt under et annet navn på 1920-tallet, *Politikens Danmarkshistorie* (1962-66/72) som kom i en 3. utgave med fem supplementsbind 1977-82, og *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie* (1992-93). Cappelens norgeshistorie var for øvrig inspirert av Politikens danmarkshistorie, det gjaldt både antall bind og utseende. Det gir seks (Munch er det sjuende) norske verk mot fire (Arup er det femte) danske. Det er altså en forskjell på to eventuelt ett dersom Øverlands utelates, flere norske verk enn danske. Det er forøvrig verdt å merke seg at de fire siste danske verkene kom ut relativt tett *forut* for tilsvarende norske. To danske historikerkollegaer fortalte meg forøvrig i september 2006 at det i Danmark var en utbredt oppfatning av at Danmark hadde en særegen tradisjon med å utgi danmarkshistorier i flere verk, og at temaet hadde vært oppe til drøfting på en sesjon under de danske historikerdagene i København i august s.å.

Norden, ettersom Finland har en verktradisjon på linje med Norge og Danmark.¹²⁹

Heller ikke Sejersteds utsagn om at den norske nasjonalbyggingen er ”spesiell” ved at landet fikk (tilbake) full nasjonal sjølstendighet i 1905, kan jeg slutte meg til. Ut fra teksten må det være klart at Sejersted her sammenlikner Norge med Sverige og Danmark, ikke Europa eller verden generelt. At et europeisk land fikk full nasjonal sjølstendighet i 1905, kan bare karakteriseres som ”spesielt” dersom det sammenliknes med det fåtall av dagens europeiske stater som har en lang tradisjon for å utgjøre sentrum i en statsdannelse. I Norden vil det si Sverige og Danmark,

¹²⁹ Etter hva jeg har funnet ut, har det vært utgitt følgende flerbindsverk i Finland som kan sidestilles med de nevnte verkene i Norge og Danmark: *Suomen historia* (1944-67), *Suomen kansan historia* (1964-67), *Kansakunnan historia* (1967-76; ny utgave 1983-85), *Suomen historia* (1984-92) og *Finlands historia* (1993-99). Takk til Teemu Ryymin, Rokkansenteret, Universitetet i Bergen, for opplysninger. Bak det første verket stod den finsknasjonale skolens største navn, Jalmari Jaakkola. Han betraktet seg ikke bare som forsker, men også som visjonær. Det medførte at han ofte ble kritisert for altfor vidtrekkende tolkninger; Törnblom 1993: 276. Blant annet middelalderdelen i verket kjennetegnes av forsøk på å rekonstruere ulike finske riker i middelalderen. Verket var preget av 1920- og 1930-tallets ideologiske tankeverden der målet var å gi den nylig sjølstendige republikken Finland en nasjonal historie. Takk til professor Thomas Lindkvist, Göteborgs universitet, for disse opplysningene. Ønsket om å gi det nylig sjølstendige fødelandet en nasjonal historie, kan sies å være felles for Munch ved midten av 1800-tallet og Jaakkola i mellomkrigstida. Men av det følger ikke at Norges og Finlands historie i hundreåra før den gjenvunnete/oppnådde politiske sjølstendigheten var den samme. Island er på grunn av sin beskjedne befolkningsstørrelse vanskelig å sammenlikne med de øvrige nordiske statene. På Island ble det på 1940-tallet forsøkt utgitt et flerbinds verk om landets historie som aldri ble fullført, *Saga Islendinga*. Verket mangler i det minste bind I-III, mens bind IX (til 1903) ble utgitt i 1957. For tida er det under utgivelse et verk, *Saga Islands*, der første bind kom i 1974 og det åttende (som dekker 1700-tallet) kom i år, 2006. Takk til professor Helgi Þorláksson, Islands universitet, for disse opplysningene.

mens alle de øvrige nordiske landene enten først gjenvant eller oppnådde full nasjonal sjølstendighet på 1900-tallet. Og hever en blikket til Europa generelt vil en få et tilsvarende bilde. De aller fleste europeiske stater har en politisk historie som likner den norske med en eller annen form for politisk autonomi i middelalderen/tidlig ny tid og gradvis gjenvinning eller oppnåelse av full nasjonal sjølstendighet i moderne tid. Som det heter i en antologi om makteliter og statsutvikling i Europa: "Studying all the territories which can be considered politically dependent between 1300 and 1800 would mean treating most of Europe".¹³⁰ Faktum er at Norge i en europeisk sammenheng gjenvant full nasjonal sjølstendighet relativt tidlig i moderne tid og hadde i motsetning til flere andre moderne europeiske stater, en "alte staatliche Tradition" (se foran).

Sjøl om den norske verktradisjonen ikke er spesiell sammenliknet med flere andre land, kan det jo likevel være at den nasjonale slagsida innenfor norsk historieskriving er særlig sterk?¹³¹ Jeg stiller meg imidlertid tvilende til at dét skal være tilfelle og mener at innfallsvinkelen eller spørsmålet er lite fruktbart. Etter mitt syn har påstanden om at norsk historiskrivning er spesielt nasjonalistisk eller nasjonalt orientert, blitt gjentatt så ofte, i så lang tid at den nærmest tas for gitt å være sann. Sjøl er jeg overbevist om at konklusjonene redaktørene av boka *Writing national Histories* trekker, er en

¹³⁰ Rao & Supphellen 1996: 82.

¹³¹ Jf. f.eks. Knutsen 2002: 60-62. En svært illustrerende debatt om dette ble ført mellom historikerne Hallvard Tjelmeland og Kåre Lunden på den ene sida og statsviteren Iver B. Neumann og diplomaten Sverre Jervell på den andre i *Nytt Norsk Tidsskrift* på slutten av 1990-tallet. De to sistnevnte kritiserte blant annet norsk historieforskning for å bedrive "øvelser i nasjonsbygging" (Neumann), og da underforstått mer enn i mange andre land, og for å ha "store problemer med å rive seg løs fra en nasjonal tenkning og en nasjonsbygging med røtter i forrige [dvs. 1800-tallet] århundre" (Jervell); Tjelmeland 1998 og 1999; Neumann 1998, Jervell 1998 og Lunden 1999, jf. Øg Tønnesson 1999.

mye mer fruktbar innfallsvinkel når en skal plassere den norske historiografiske tradisjonen i en nordisk og europeisk kontekst. I den nevnte boka blir den britiske, franske, tyske og italienske historiografiske tradisjonen fra 1800-tallet og fram til i dag, sammenliknet.¹³² Resultatet viser tydelige forskjeller mellom de aktuelle landenes historiografiske tradisjoner, men redaktørene av boka konkluderer likevel med at en ikke bør leite etter slike nasjonale historiografiske særtrekk ut fra en forventet tradisjonsstyrt logikk ("supposed logic of traditions"). Skal en finne slike særtrekk, bør en i stedet se hvordan ideer *felles* for mer enn én stat, har blitt kombinert på ulike måter i ulike sammenhenger. Videre må en undersøke forholdet mellom ulike historiografiske tradisjoner og fordelingen av sosial og politisk makt mellom grupper innenfor den enkelte staten. Alle de studerte temaene i sammenlikningen ble gjenfunnet i en eller annen form i alle de fire undersøkte landenes historiografiske tradisjoner. Det som varierte mellom landene, var temaenes relative styrke. To forhold kunne være med å forklare denne historiografiske variasjonen: den politiske og økonomiske maktfordelingen i hvert land, og det enkelte landets internasjonale posisjon gjennom historien.¹³³

Ser vi på situasjonen i Norden, kan vi registrere forskjeller mellom landenes historiografiske tradisjon. Særtrekkene er imidlertid lite markante og fellestrekkene dominerer. Årsaken er sjølsagt at landene er svært like samfunn. Og de særtrekkene som tross alt fins, kan langt på veg føres tilbake til politiske, kulturelle og sosiale forskjeller skapt av historien. Dessuten må landenes politiske posisjon i Norden opp gjennom hundreåra trekkes inn. I den sammenhengen må motsetningen politisk over- og underordning være avgjørende, ikke den ofte brukte "ung" og "gammel nasjon" som jeg finner upresis og uten

¹³² Berger, Donovan & Passmore 1999.

¹³³ S.st. 283 og 291.

nevneverdig historisk substans i forhold til bruksmåte. Norges politiske kultur som historieforskningen har vært sterkt koplet til, har vært preget av at landet i store deler av sin historie har vært politisk underordnet naboland. Det har åpnet for at norsk historieforskning i perioder har brukt ekstra energi på å avdekke Norges posisjon og utvikling i disse hundreåra, ettersom den tradisjonelle statshistorien har vært fokusert på sentrums historie, ikke ”provinsenes” eller ”satelittområdene”. I norsk sammenheng innebærer det at danske historikere har kunnet skrive dansk historie uten særlig blikk på for eksempel den norske statsdelens historie, men norske historikere har måttet forholde seg til sentralmaktas, dvs. ”dansk”, historie og samtidig studert ”provinsens”, dvs. norsk historie.¹³⁴ Den såkalte venstretradisjonen i norsk historiografi med Ernst Sars som den førende skikkelsen, der et av hovedmålene var å avdekke det norske gjennom historien, har også spilt en stor rolle for den norske historiografiske tradisjonen.¹³⁵

Ser vi på bl.a. britisk, les engelsk, og fransk historiografi, kan vi lett øyne nasjonale slagsider i deres historiografi. Ut fra Englands/Storbritannias historisk dominerende internasjonale posisjon gjennom imperiet, kan britiske historikere i utstrakt grad bedrive britisk og verdenshistorie på ei og samme tid. Samtidig er det slående at i en multinasjonal stat som den britiske, har Irlands, Skottlands og Wales’ historie kunnet være marginalisert så lenge, og termene ”England” og ”Storbritannia”

¹³⁴ Nylig har to danske historikere forsøkt å bryte den danske nasjonalstatsramma og den danske nasjonale historieskrivingen ved å skrive en historie om et dansk *imperium* i stedet for en Danmarks historie; Bregnsbo & Jensen 2005. Forsøket har vært karakterisert som en glimrende ide, men blitt kritisert for å ende opp med å handle stort sett om sentrum, altså Danmark, og i praksis være en langtgående tradisjonell danmarkshistorie med noe større vekt på utenrikspolitikk og internasjonale forbindelser enn det som er vanlig. Bagge 2006.

¹³⁵ Jf. f.eks. Fulsås 1999.

kunnet bli nærmest synonymmer.¹³⁶ Også franske historikere kan i stor utstrekning bedrive ”verdenshistorie” ved å studere fransk historie på grunn av Frankrikes stormaktsrolle gjennom historien. Dessuten er det fortsatt slik at relativt få franske historikere utfører primærforskning på andre land.¹³⁷ Sånn kunne vi ha fortsatt med å avdekke de ulike landenes nasjonale slagside i sin historieforskning. Jeg finner det likevel mer faglig fruktbart å spørre hvordan det nasjonale perspektivet kommer fram i historieforskningen i stedet for å påstå at et land har en spesiell sterk nasjonal slagside. I den foreliggende avhandlingen blir det et spørsmål om hvordan jeg framstiller det norske samfunnet i møte med omverdenen? Eller sagt på en annen måte: Hva er eller karakteriserer framstillingen min om innvandring til Norge i middelalderen relatert til eller sammenliknet med allmenne norgeshistorier om samme periode?

Narve Fulsås skrev i 2000: ”The (re)writing of national history seems to be considered the ultimate goal of research for the leading university historians”.¹³⁸ Samtidig pekte han på at det da pågående prosjektet med å skrive innvandringshistorien, som denne avhandlingen er et produkt av, var et mulig tegn på at det nasjonalstatlige perspektivet innenfor norsk historieskriving var i ferd med å svekkes.¹³⁹ En tilnærming til nasjonen fra et innvandringsperspektiv burde bli ønsket velkommen, mente Fulsås. ”For historical reasons there has been a particularly strong identification between citizenship and national cultural identity in Norway, and this calls for a reorientation”, konkluderte

¹³⁶ Berger, Donovan & Passmore 1999: 10; jf. Davies 1999 og Welsh 2002.

¹³⁷ S.st. s. 294. En kollega med forskningsopphold både i Tyskland og Frankrike ble slått av hvor mange flere tyske enn franske historikere som arbeidet med fransk-tyske forhold og nabolandets historie.

¹³⁸ Fulsås 2000: 264.

¹³⁹ S.st.

han.¹⁴⁰ Avhandllingens sentrale tema er det norske samfunnets mottak av og reaksjon på innvandring gjennom middelalderen. I en *viss* forstand er altså den nasjonale ramma også styrende for min framstilling.

Dette er imidlertid et allment europeisk trekk. Et slikt nasjonalt perspektiv kan falle innunder såkalt ”metodologisk nasjonalisme”.¹⁴¹ Det er en slags forskningsmessig vane med å hente begreper, empiri, forklaringer og horisont i en studie innenfor de nasjonale grensene. Ulrich Beck definerer dette som det samfunnsvitenskapelige motstykket til hva vi kan kalle det ”nasjonale perspektivet/blikket” hos sosiale aktører, som er å ta for gitt at nasjonalstatens grenser er naturlige grenser for et samfunn. Metodologisk nasjonalisme er ikke en åpenbar verdivurdering i seg sjøl, men et eksempel på hva Max Weber kaller ”Wertbeziehungen”; verdiforhold som er uunngåelige og nødvendige rammeverk for begrepsdannelser innenfor samfunnsvitenskap. Metodologisk nasjonalisme kan derfor skjernes fra *normativ* nasjonalisme. Det siste hører til mål og forhandlinger innenfor politisk handling. Sjøl om metodologisk nasjonalisme kan avledes fra *normativ* nasjonalisme, kan vi lage et analytisk skille mellom hvordan en sjøl forestiller seg verden og hvordan slike forestillinger skapes eller produseres. Metodologisk nasjonalisme er derfor ingen fordom eller forutinntatthet som skal overvinnes. Den er mer en bevissthetstilstand eller allestedsnærværende tankegang der det å dikotomisere mellom det å være *innenfor* eller *utenfor* *staten* blir tatt for gitt.¹⁴²

Diskusjonen rundt metodologisk nasjonalisme går på tradisjonen innenfor de enkelte samfunnsfagene, dagens forskning og ikke minst forholdet mellom forskning og politikk. Dagens globalisering utfordrer

den metodologiske nasjonalismen. Samtidig er det viktig å huske på at nasjonalstat og nasjonalisme *også* er historiske fenomen, skapt i en historisk prosess. I tillegg er det verdt å huske på at ethvert metodologisk ståsted eller valg har sine implisitte føringer. Motstykket til metodologisk nasjonalisme, metodologisk globalisme eller hva det nå skulle være, har i så måte sine følger for hvordan forskningsprosessen gjennomføres. Det sentrale punktet for forskeren vil derfor være å *reflektere* over egne ideologiske preferanser og forhåndslegde modeller, teorier og begreper og å *bevisstgjøre* seg disse så langt som råd er (se ovenfor).

Min framstilling er formet av metodologisk nasjonalisme i den forstand at den norske nasjonen, i betydningen den befolkningen som bodde på det norske territoriet i middelalderen, spiller en sentral rolle i framstillingen. Sjøl om jeg forsøker å se situasjonen fra innvandrerens ståsted også, er det det datidige norske samfunnets perspektiv som står sentralt i drøftingene. Det norske samfunnet utgjør likevel ikke noen ”grunnenhet” i framstillingen som tas for gitt. Tvert i mot gjør avhandlingens hovedtema, *innvandringen* til det norske samfunnet, det nødvendig å problematisere det samme samfunnet. Det gjelder ikke minst samfunnets grenser som innvandrerne måtte krysse, både de fysiske geografiske og de sosiale, økonomiske og politiske. I den grad metodologisk nasjonalisme har formet framstillingen min, har den ikke vært tatt for gitt eller vært ubevisst, men vært foretrukket ut fra et bevisst valg. Ikke minst har det vært viktig å fram at bevisstheten om et norsk samfunn der noen er innfødte og andre er innvandrere var reelle historiske fenomen, ikke moderne konstruksjoner. Teksten min forholder seg til kildebelagte holdninger til innvandrere. Samtidig blir norsk historie i middelalderen sett i en sammenheng som ikke tidligere har vært *systematisk* behandlet i så stort tid og rom. Det norske middelaldersamfunnets *relasjon med om-*

¹⁴⁰ S.st.; jf. òg Sørensen 1998.

¹⁴¹ Wimmer & Schiller 2002.

¹⁴² Draft Report 2002: 1.

verdenen uttrykt gjennom innvandring til landet, står sentralt i framstillingen.

Moderne migrasjonsforskning har vært kritisert for å legitimere nasjonalstatsprosjektet som har som mål å etablere et kollektiv av suverene statsborgere, en homogen nasjon, et solidarisk samfunn knyttet til et territorium. Det har gitt grunnlag for å beskrive immigranter som en potensiell sikkerhetsrisiko, som kulturelle fremmede, sosiale marginalere og som et unntak fra regelen om å holde seg innenfor et territorium.¹⁴³ Det er klart at en framstilling av innvandring til Norge fra middelalderen og fram til i dag *kan* gi grunnlag for en slik tankegang, men det er ingen logisk nødvendighet. Å vise at innvandringen til landet til tider har vært omstridt, er ikke det samme som å hevde at innvandring er en "anomali" eller noe "forstyrrende" for norsk samfunnsutvikling. Tvert i mot kan en innvandringshistorie påvise at innvandring har vært et kontinuerlig fenomen i norsk historie gjennom hele perioden vi kan snakke om et norsk samfunn, og slik bidra til å "normalisere" innvandring og innvandrere i *dagens* norske samfunn. Sjøl om hver periode har hatt sine særtrekk når det gjelder innvandring, er fenomenet i sin kjerne det samme i en 1000-årsperiode.

Temaet "innvandring" tvinger fram en sterkere og mer kontinuerlig drøfting av det norske samfunnets forbindelse med omverdenen enn hva de tradisjonelle norgeshistoriene har hatt behov for. Det gir åpning for å finne norske særtrekk, men kanskje enda sterkere, mulighet for å kaste lys over Norges plass i en større europeisk kulturkrets. Framstillingen kan dermed være et nytt og positivt bidrag til nasjonsbyggingen på minst to måter: For det første en sterkere betoning enn tidligere av at det norske samfunnet, i betydningen "samfunnet på det norske territoriet", gjennom historien har vært et samfunn

under kontinuerlig forandring ut fra både indre og ytre faktorer. Her vil jeg nok en gang trekke fram kapitlet om Nordkalotten der nordmenn blir analysert som innvandrere til andre folkegruppers territorium. For det andre kan dagens norske innbyggere, både innfødte og innvandrere, gjennom å lese avhandlingen se at et velfungerende norsk samfunn ikke forutsetter felles opphav, men at mennesker i Norge utvikler en minimumsenighet i det politiske samfunnet samtidig med at det fins stor variasjon i det sivile samfunnet.¹⁴⁴ I det hele tatt kan en innvandringshistorie gi bidrag til å *justere* det norske sjølbilde og deler av den norske historietradisjonen.

At framstillingen opprinnelig ble skrevet som første del av et trebindsverk om norsk innvandringshistorie fram til våre dager, reiser spørsmål om forholdet mellom en populærvitenskapelig og en vitenskapelig tekst. To måter å skrive historie på som i visse tilfeller kan oppfattes som å være hverandres motsetninger, er narrasjon og argumentativ historieskriving. Narrasjonen eller fortellingen kjennetegnes ved at forskeren så langt det er mulig, sparer leseren for å ta del i alt arbeidet som ligger bak framstillingen. Kunnskapen formidles i form av en løpende fortelling som det forutsettes skal ha overbevisningskraft i seg. Språket hentes ofte fra hverdagslivet, enten lesernes og/eller aktørenes. Det legges stor vekt på stilen og i blant etterstrebes en rein litterær framstillings- og påvirkningskraft. En argumentativ tekst på si side, kjennetegnes av en eksplisitt bruk av definerte begrep, modeller og teorier. En slik tekst nøyer seg ikke med å presentere resultatet av forskerens innsats for leseren, men åpner døra på vid gap inn til forskerens "verksted". Leseren gjøres delaktig i resonnementene bak forskerens valg av innfallsvinkler og ståsted. En argumentativ tekst forutsettes å skulle være

¹⁴³ Wimmer & Schiller 2002: 311.

¹⁴⁴ Jf. Kjeldstadli 2003: 17.

overbevisende gjennom sjølrefleksjon, åpenhet og utført argumentering.¹⁴⁵

Sjøl om de fleste historiefremstillinger har trekk av både narrasjon og argumentativ tekst, vil det være riktig å si at en populærvitenskapelig tekst har et sterkere narrativt preg, slik det er beskrevet her, enn en vitenskapelig tekst. Den siste er i hvert fall tradisjonelt sterkere formet som en argumentativ tekst. I den foreliggende avhandlingen kan en spore det populærvitenskapelige ved blant annet at en del begreper er introdusert og forklart der de trengs ut fra den historiske framstillingen. Videre er en del historiske episoder brukt for å gjøre teksten mer leservennlig for den ikke-akademiske leseren. Et eksempel på det siste er gjengivelsen av italieneren Piero Qverinis' beretning fra Norge i 1430-åra i kapittel 9. Likevel, framstillingen er i hovedtrekk en argumentativ vitenskapelig tekst med et vitenskapelig henvisningsapparat i form av fotnoter. Kapittel 1 er ment å fungere som et introduksjonskapittel der sentrale begrep og tema blir definert, presentert og drøftet. Synspunkt og synteser er søkt begrunnet gjennom en argumentasjon som skal være etterprøvbar for andre og åpen for kritisk vurdering og diskusjon. Generelt kan en dessuten si at valg av narrasjon eller argumentativ tekst *ikke* er et valg mellom ikke-vitenskapelighet og vitenskapelighet. Valg av framstillingsform har ingen åpenbar sammenheng med om historikeren prioriterer forklaring, beskrivelse eller karakteristikk i framstillingen.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Berge 1997: 10.

¹⁴⁶ S.st.: 12.

KILDER

Aktstykker til de norske stændermødernes historie 1548-1661, Andet bind, andet hefte, Oslo 1969.

DN: *Diplomatarium Norvegicum I-XXII*, Christiania/Oslo 1849-1992.

Haag-dommen af 5. April 1933 om Østgrønlands Retsstilling, København 1933.

Kongehyllest. Skrifter av J.J. Wolf og H. Gunnarsson, Egil Kraggerud (red.), Oslo 1991.

Meddelelser fra Det norske rigsarchiv I, Christiania 1865.

Kong Christian den fjerdes norske Lovbog, Christiania 1855.

Norges gamle Love, Anden Række, 1388-1604, Første Bind 1388-1447, a Tekst, Christiania 1912.

Norges gamle Love, Anden Række, 1388-1604, Andet bind 1448-1482, Oslo 1934.

Norges gamle Love, Anden Række, 1388-1604, Tredje bind 1483-1513, Oslo 1981.

Norges gamle Love, Anden Række, 1388-1604, Fjerde bind 1513-1536, I, Statens lovgivning, Oslo 1995.

Norske middelalderdokumenter, i utvalg ved Sverre Bagge, Synnøve Holstad Smedsdal og Knut Helle, Bergen 1973.

Norske Samlinger I, 1852 Christiania.

RN: *Regesta Norvegica I-VIII*, Oslo 1978-2006.

Samlede Skrifter av Peder Claussøn Friis, Gustav Storm (utg.), 1881 Kristiania.

To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet, 1968 Oslo.

LITTERATUR

Albrechtsen, Esben, 1997, *Fællesskabet bliver til 1380-1536, Danmark-Norge 1380-1814, bind I*, Oslo.

Alvesson, Mats & Kaj Sköldberg, 1994, *Tolkning och reflektion*, Lund.

Andenæs, Johs. 2004, *Statsforfatningen i Norge*, niende utgave ved Arne Fliflet, Oslo.

Aschehoug, T.H., 1866, *Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814*, Christiania.

Aubert, L.M.B, 1897, *Norges folkerettslige stilling*, Kristiania.

Bagge, Sverre, 1987, *The Political Thought of The King's Mirror*, Odense.

Bagge, Sverre, 1995, *The Middle Ages*, i William H. Hubbard, Jan Eivind Myhre, Trond Nordby and Sølvi Sogner (eds.), *Making a Historical Culture*, Oslo, 111-131.

Bagge, Sverre, 2000, anmeldelse av Albrechtsen 1997 i *Historisk tidsskrift, bind 79, nummer 2*, 281-286.

Bagge, Sverre, 2001, *Da boken kom til Norge, Norsk idéhistorie, bind 1*, Oslo.

Bagge, Sverre, 2003, *Fra knyttneve til scepter. Makt i middelalderens Norge*, Oslo.

Bagge, Sverre, 2006, anmeldelse av Bregnsbo & Jensen 2005 i *Historisk tidsskrift bind 85 nummer 4*, s. 737-740.

Berge, Anders, 1997, *Att begripa det förflutna*, Lund.

Berger, Stefan, Mark Donovan & Kevin Passmore (eds.), 1999, *Writing national Histories. Western Europe since 1800*, London.

Bjørge, Narve, 1995, *800-1536, Makt – Avmakt del I* i Narve Bjørge, Øystein Rian og Alf Kaartvedt, *Selvstendighet og union. Fra middelalderen til 1905, Norsk utenrikspolitikkens historie, bind 1*, Oslo.

Bjørgum, Jorunn, 2005, "Martin Tranmæl", *Norsk biografisk leksikon bind 9*, Oslo, s. 232-236.

Blom, Grethe Authén, 1992, *Norge i union på 1300-tallet*, del 1 og 2, Trondheim.

Blom, Grethe Authén & Jan Ragnar Hagland, 1980, *Avtale om kongefelleskap mellom Norge og Sverige – 1319, Det kongelige norske Videnskabers Selskab Skrifter No.6 – 1980*, Trondheim.

Bonney, Richard, 1991, *The European Dynastic States 1494-1660*, Oxford.

Bregnsbo, Michael & Kurt Villads Jensen, 2005, *Det danske imperium. Storhed og fall*, København

- Castberg, Frede, 1964, *Norges statsforfatning I*, Oslo.
- Castberg, Frede, 1971, *Juridiske strids-spørsmål i Norges politiske historie*, Oslo.
- Creveld, Martin van, 1999, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge.
- Dahl, Ottar, 1980, *Grunntrekk i historieforskningens metodelære, 2. utgave*, Oslo.
- Dahl, Ottar, 1986, *Problemer i historiens teori*, Oslo.
- Dahl, Ottar, 2001, "Problemer i historieteorien", *Historisk tidsskrift, bind 80, nummer 4*, s. 503-509.
- Dahl, Ottar, 2002, "Gjensvar til Fulsås: Enda en omgang med kildeteorien", *Historisk tidsskrift, bind 81, nummer 4*, s. 561-565.
- Dahlgren, Stellan & Anders Florén, 1996, *Fråga det förflutna*, Lund.
- Davies, Norman, 1999, *The Isles. A History*, London.
- Davies, Stephen, 2003, *Empiricism and History*, Basingstoke.
- Draft Report, 2002, *Workshop on Methodological Nationalism. Draft Report, 26-27 June 2002, London School of Economics and Political Science*, London, s. 1-12.
- Elster, Jon. 1979, *Forklaring og dialektikk*, Oslo.
- Fröjmark, Anders, 2005, "Medeltida mörker i media?", (svensk) *Historisk tidskrift, 4, 2005*, s. 713-715.
- Fulsås, Narve, 1999, *Historie og nasjon*, Oslo.
- Fulsås, Narve, 2000, "Norway: the strength of national history", Meyer, Frank & Jan Eivind Myhre (eds.) *Nordic Historiography in the 20th Century*, Oslo, s. 240-264.
- Fulsås, Narve, 2001, "Kva er gale med det historiske kjeldeomgrepet? Ein kritikk av kjeldekritikken", *Historisk tidsskrift, bind 80, nummer 2*, s. 231-246.
- Fulsås, Narve, 2002, "Svar til Ottar Dahl og Sivert Langholm", *Historisk tidsskrift, bind 81, nummer 1*, s. 139-143.
- Føllesdal, Dagfinn & Walløe, Lars, 1977, *Argumentasjonsteori og vitenskapsfilosofi*, Oslo.
- Grandinson, Karl Gustaf, 1885, *Studier i hanseatisk-svensk historia II. Åren 1332-1365*, Stockholm.
- Guenée, Bernard, 1985, *States and Rulers in Later Medieval Europe*, Oxford.
- Gustafsson, Harald, 2000, *Gamla riken, nya stater*, Stockholm.
- Harding, Alan, 2002, *Medieval Law and the Foundations of the State*, Oxford 2002.
- Hobsbawm, Eric J., 1978, *Kapitalens tidsalder 1848-1875, bind 1*, Oslo 1978.
- Holmøyvik, Eirik, 2004, *Union og suverenitet før 1905, Rettshistoriske studier nr. 14, Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 12/2004*, Oslo.
- Hudson, Pat, 2000, *History by Numbers*, London.
- Imsen, Steinar, 2002, *Noregs nedgang*, Oslo.
- Jervell, Sverre, 1998, "Hallvard Tjelmeland foran oppbruddet", *Nytt Norsk Tidsskrift nr. 4 1998*, s. 389-390.
- Jespersen, Knud J.V., 2004, *A History of Denmark*, London.
- Johnsen, Oscar Albert, 1906, *De norske Stænder*, Christiania.
- Johnsen, Oscar Albert, 1924, "Gjensidige nationale stemninger hos nordmænd og svensker, særlig i det 16. og 17. aarhundrede", *Historisk tidsskrift bind 26*, s. 233-261.
- Johnson, Lesley, 1995, "Imagining Communities: Medieval and Modern" i Simon Forde, Lesley Johnson and Alan V. Murray (eds.), *Concepts of National Identity in the Middle Ages, Leeds Texts and Monographs, New Series 14, 1995*, Leeds: 1-19.
- Kaldal, Ingar, 2003, *Historisk forskning, forståing og forteljing*, Oslo.
- Kalkar, Otto, 1881, *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700), bind 1*, København.
- Kantorowicz, Ernst H., 1997, *The King's Two Bodies*, Princeton.
- Kjeldstadli, Knut, 1999, *Fortida er ikke hva den en gang var, 2. utgave*, Oslo.
- Kjeldstadli, Knut (red.) 2003, *Norsk innvandringshistorie*, bind 1-3, Oslo.

- Kjeldstadli, Knut, 2003, "Norsk innvandringshistorie", Erik Opsahl og Sølvi Sogner, *I kongenes tid 900-1814*, Knut Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie bind 1*, Oslo, s. 9-18.
- Knutsen, Paul, 2002, *Analytisk narrasjon. En innføring i historiefagets vitenskapsfilosofi*, Oslo.
- Kongsrud, Helge, 1984, *Den kongelige arveretten til Norge 1536-1661*, Oslo.
- Langholm, Sivert, 2001, "Biedermeiermøbler og metode. Replik til Narve Fulsås", *Historisk tidsskrift, bind 80, nummer 4*, s. 511-515.
- Langholm, Sivert, 2002, "Det analytiske poenget. Nytt svar til Narve Fulsås", *Historisk tidsskrift, bind 81, nummer 4*, s. 567-569.
- Lindkvist, Thomas, 1995, *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt*, Uppsala.
- Lindkvist, Thomas & Sjöberg, Maria 2003, *Det svenska samhället 800 – 1720. Klerkernas och adelns tid*, Lund.
- Lunden, Kåre, 1976, *Norge under Sverreætten 1177-1319. Cappelens Norgeshistorie bind 3*, Oslo.
- Lunden, Kåre, 1999, "Medvitsløyse historikarar", *Nytt Norsk Tidsskrift, nr. 1 1999*, s. 85-90.
- Manniche, Jens Christian, 1981, *Den radikale historikertradition, Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie 38*, Århus.
- Melve, Leidulf, 2006, "Har staten vendt attende, og i tilfelle: kvar er den? Utfordringer for studiar av stat og statsdanning i mellomalderen og tidleg moderne tid", *Historisk tidsskrift, bind 85, nummer 2*, s. 193-230.
- Michaelsen, Dag, 1999, Aschehoug, "Torkel Halvorsen", *Norsk biografisk leksikon bind 1*, Oslo, 143-144.
- Michaelsen, Dag, 2002, "Folkerett mellom unionspolitikk og rettsvitenskapelig forskning foran 1905 – L.M.B. Auberts 'Norges folkeretslige stilling', 1897", *Jussens venner 2002 nr. 1*, 46-72.
- Moseng, Ole Georg; Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen & Erling Sandmo, 1999, *Norsk historie I 750 – 1537*, Oslo.
- Moseng, Ole Georg; Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen & Erling Sandmo, 2003, *Norsk historie II 1537 – 1814*, Oslo.
- Munch, P.A., 1862-63, *Det norske Folks Historie, Anden Hovedafdeling, Unionsperioden, første & anden Deel*, Christiania.
- Nedkvitne, Arnved & Per G. Norseng, 1991, *Byen under Eikaberg. Oslo bys historie bind 1*, Oslo.
- Neumann, Iver B., 1998, "Nasjon, historie og minne", *Nytt Norsk Tidsskrift nr. 4 1998*, s. 386-389.
- Niermeyer, J.F. & Kieft, C. van de, 2002, *Mediae latinitatis lexicon minus* vol. I-II, Leiden.
- Opsahl, Erik, 2002a, "'Norge [...] thette rige som vort federne rige og land'. Norsk identitet i Lydriketida (1537-1660)?"', *Historisk tidsskrift, bind 81, nummer 1*, s. 99-118.
- Opsahl, Erik, 2002b, "Tel noreghes vil jak ey. Norsk og svensk i 1300-tallets diplommateriale og i moderne kildepublikasjoner" i *Ny väg till medeltidsbrevnen. Skrifter utgivna av Riksarkivet 18*, Stockholm, s. 25-44.
- Opsahl, Erik, 2003, "Magnus 7 Eriksson", *Norsk biografisk leksikon bind 6*, Oslo, s. 215-216.
- Popper, Karl, 1979, *Objective Knowledge*, Oxford.
- Putzger 2002, *Putzger Atlas und Chronik zur Weltgeschichte*, Berlin.
- Rao, Anna Maria & Supphellen, Steinar, 1996, "Power Elites and Dependent Territories", i Reinhard, Wolfgang (ed), *Power Elites and State Building*, Oxford, s. 79-99.
- Reynolds, Susan, 1984, *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*, Oxford.
- Reynolds, Susan, 2005, "The idea of the nation as a political community". i Len Scales & Oliver Zimmer (eds.), *Power and the Nation in European History*, Cambridge, s. 54-66.

- Rian, Øystein, 2000, "Synet på dansketiden. Nasjonalistisk eller idylliserende?", i Anne Eidsfeldt, Knut Kjeldstadli, Hanne Monclair, Per G. Norseng, Hans Jacob Orning og Gunnar I. Pettersen (red.), *Holmgang. Om førmoderne samfunn. Festskrift til Kåre Lunden*, Oslo, s. 255-271.
- Rönquist, Ralf, 1990, *Historia och nationalitet*, Lund.
- Schück, Herman, 2005, *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280-1480, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 23*, Stockholm.
- Seip, Jens Arup, 1983, *Problemer og metode i historieforskningen*, Oslo.
- Sejersted, Francis, 1995, "Historiefagets fortellinger", *Nytt Norsk Tidsskrift nr. 4 1995*, s. 313-325.
- Smith, Anthony D., 1986, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford.
- Storm, Gustav, 1884, "Om Forfatteren til det statsretslige Skrift fra 1656 'Norges Rige Arve-Rige'", *Historisk tidsskrift 2. Række, IV*, s. 114-128.
- Sørensen, Øystein, 1998, "Hegemonikampen om det norske." i Øystein Sørensen (red.), *Jakten på det norske*, Oslo, s. 17-48.
- Tjelmeland, Hallvard, 1998, "Sjablommessig om nasjon og region", anmeldelse av Sverre Jervell, *Norge foran oppbruddet, Nytt Norsk Tidsskrift nr. 2 1998*, s. 185-194.
- Tjelmeland, Hallvard, 1999, "Historie-skriving og nasjonalisme", *Nytt Norsk Tidsskrift nr. 1 1999*, s. 81-84.
- Tønnesson, Stein, 1999, "Seip, vi og de andre", *Nytt Norsk Tidsskrift nr. 1 1999*, s. 90-92.
- Törnblom, Lena, 1993, "Medeltiden" i Torsten Edgren & Lena Törnblom, *Finlands historia 1*, Helsingfors.
- Welsh, Frank, 2002, *The Four Nations. A History of the United Kingdom*, New Haven.
- Wimmer, Andreas & Schiller, Glick, 2002, "Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences", *Global Networks 2, 4 (2002)*, s. 301-333.
- Åmark, Klas, 2001, "Att skriva Norges – och Sveriges – historia", (*svensk*) *Historisk tidskrift, 3, 2001*, s. 406-421.